

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar

ALAPSZAKOS SZAKDOLGOZAT

A betyárkultusz kialakulása - Sobri Jóska alakja a XIX. századi
sajtóban és irodalomban

Témavezető:
Dr. Csapó Csaba
egyetemi adjunktus, kandidátus

Készítette:
Török Ádám
történelem alapszak
földrajz minor

2010

Tartalomjegyzék

Előzmények.....	2
Sobri Jóska (1810?–1837)	11
Sobri Jóska alakja a XIX. századi sajtóban.....	15
Sobri sajtója „hosszú XIX. század” későbbi részében.....	21
Eötvös Károly és Sobri Jóska.....	26
Sobri Jóska alakja a ponyvákban.....	30
Összegzés.....	39
Irodalom.....	40
Levéltári források.....	40
Sajtó.....	40
Ponyvák.....	40
Egyéb irodalom, források, emlékiratok.....	40
Felhasznált szakirodalom.....	41

Előzmények

A „betyár” szó először írásos említésként 1744-ben lép fel a történelem színpadára, Kecskemét város jegyzőkönyvében.¹ A kortársak még nem tudhatták, hogy ez a szó – pontosabban az e szó mögé „rejtőzködő” rabló – milyen markáns lenyomatot hagy az újkori Magyarország társadalom- és kultúrtörténetében, milyen szimbólummá válik a feudalizmus ellen folytatott küzdelemben. A célom bemutatni, mik a betyárok népszerűségének elemei, milyen tényezők segítettek elő, hogy gyakorlatilag a nemzeti öntudat egyik jelentékeny építőelemeivé váltak. Mindezt igyekszem a „legendás” bakonyi betyár, Sobri Jóska alakjának kiemelésével megtenni. Mielőtt azonban elhamarkodott, sommás ítéletet, véleményt fogalmaznánk meg, át kell tekintenünk a betyárság fogalmi hátterét, társadalmi bázisát. Nem kerülhetjük ki a betyárvilág kialakulásának történetét, valamint az azt elősegítő tényezőket sem.

A „betyár” szó maga valószínűleg perzsa-török eredetű, oszmán közvetítéssel került Magyarországra a XVI–XVIII. században. Az eredeti „bikar”, „bikiar”, „bekiar” jelzót a dologtalan suhancokra éppúgy használták, mint a keresztények kigúnyolására, hitetlen gonosztevőkként ábrázolva őket.² A betyár kifejezés meghonosodása nem is ment végbe az ország minden egyes szegletében. A Dunántúlon például kevésbé vert gyökeret. A hivatalos, levéltári iratok szinte egyáltalán nem használják, helyette nem meglepő módon inkább a „gonosztevő” és a „haramia” kifejezés dívik. Az általam mélyebben vizsgált „Sobri-korszak” levéltári irataiban „betyár” kifejezés egyszer bukkan fel, akkor is egy központi kormányzat részéről megfogalmazott iratban.³

Ki is az a betyár? Váry Gellért piarista tanár gondolatait nyugodt szívvel idézhetjük: „A szoros értelemben vett betyár olyan ember, aki másnak a tulajdonát vagy titkon, vagy erővel elveszi, s emiatt kerülve az igazságszolgáltatás büntető kezét, erdőben, réteken, vagy tanyákon bujdokol (...) Az igaz betyár csikósból, gulyásból, vagy más egyéb, pusztán lakó emberből szokott alakulni. A betyár többnyire szép, hetyke legény, aki pörge kalapban, czifra szűrben, patyolat gatyában, fegyveresen és lóháton jár-kei (...) míg végre kézre nem kerül, s akasztófán fejezi be életét.”⁴

¹ Lásd a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára vonatkozó szócikkét. I. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

² Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág. Új-Somogy nyomda és lapkiadó Rt., Kaposvár, 1944. 13. o. (A továbbiakban: Gönczi)

³ Veszprém Megyei Levéltár (A továbbiakban: VeML) IV. 1. b. 421. d. 1910/1836.

⁴ Alexa Károly: A betyár. 3. o. In: Életünk. 2009/1. XLVII. (A továbbiakban: Alexa)

Más megközelítésben – Szabó Ferencet segítségül hívva – a betyár „hetyke, virtuosus, bátor legény”, akit csak az éhség hajtott munkavállalásra, akkor is rövid időre szegődött el.⁵ A XVIII. században a „betyár” kifejezést még főként napszámosok, idénymunkások megnevezésére használják, sőt, családnévként is használatos volt.⁶ A szó pejoratív tartalommal csak a későbbi évtizedek során töltődött fel.

A „betyár” szónak emellett léteztek különböző régióként eltérő alakváltozatai, fajtái illetve azzal rokon értelmű szavak is. Jól mutatja a korabeli Kárpát-medence nyelvjárásbeli-néprajzi gazdagságát a Gönczi Ferenc etnográfus által vizsgált Somogy. Itt a betyár-zsivány szavak között némi jelentésbeli különbség is fellelhető, a betyár a közhiedelem szerint „becsületes, csak a gazdagoktól rabol, míg a zsivány a közönséges rablógyilkosok jelzője.”⁷ Sajátos jelentésbeli árnyalattal bírnak az olyan kifejezések, mint a kertalja-, fűzfa- és krumplibetyár. Ők csak alkalmi lopkodók, nem őrzik hivatásszerűen a betyáréletet. A kapcabetyárokról megvetően emlékezett a nép is: „embert is öltek, a szegény utast is kifosztották.”⁸ A falvakban éltek „betyárkodók” is, a falurosszait gúnyolták így. Szintén elterjedt szinonimája a betyároknak a szegénylegény – Gönczi Ferenc a „háborús utóélet tüneteiként” (1848–49-et értve ezalatt – T. Á.) értelmezi ezeket a fiatalokat: „foglalkozáshoz nem jutott, vagy azt kerülő egyén.”⁹

A betyárság döntően két csoportba sorolható. Az alföldi betyárok pusztai lovas betyárokként főként a nagyállattartáshoz, állatkereskedelemhez kapcsolódtak.¹⁰ Legjelesebb képviselőjük minden idők leghíresebb/leghírhedtebb (el kell ismerni: Sobrit is megelőzve) magyar betyárja, Rózsa Sándor volt. A másik nagy csoportot az ún. hegyvidéki betyárok alkották, lényeges különbség, hogy az eltérő természetföldrajzi viszonyok következtében ők gyalogszerrel járták áldozataik portáját, a nyomukba eredő pandúrokkal szemben az ebben a korszakban végtelennek tűnő, napfénytől elzárt erdőségek természetes menedéket képeztek. Legfőképpen a „bakonyi betyárokat”, így Sobrit lehet itt megemlíteni.

Kikből is lettek a betyárok? Itt elsősorban a pásztorságot kell számításba vennünk, amelynek létszáma a 18. század végére elérte a 100 ezer főt.¹¹ Az ő életmódjuk

⁵ Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Pro Pannonia, Pécs, 2007. 7. o. (A továbbiakban: Csapó)

⁶ Küllös Imola: Betyárok könyve. Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1988. 25. o. (A továbbiakban: Küllös)

⁷ Gönczi, 22. o.

⁸ Küllös, 28. o.

⁹ Gönczi, 23–24. o.

¹⁰ Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban. In: Rubicon, 1990/4. (A továbbiakban: Hudi, 1990.)

¹¹ Csapó 153. o.

lényegesen eltér minden más társadalmi csoportétól, élesen el kell különítenünk még a parasztságtól is. A pásztor-életforma „alap-élménye” a magány. Elzárkózik a társadalomtól, nem jár iskolába, nem sajátítja el a parasztságra (így a falu nagy részére) jellemző etikettet. Ez nem jelenti azt, hogy a pásztorok ne követnének egy saját maguk által kialakított normarendszert. Az azonban szöges ellentétben áll a társadalom többi részére (és az államra) jellemző viselkedési szabályok együttesével. A pásztoroknál például a másik nyájából való jószág-elhajtás nem minősül bűnnek, inkább virtusnak, apró csínytevésnek. Az számíthatott a többiek lenéző pillantásaira, aki elszenvedte a lopást, aki nem volt elég éber. Ahogy Mikszáth Kálmán „Az a fekete folt” c. halhatatlan novellájában írja: „Az a kis gyengeség, hogy innen-onnan egy-egy birka kerül a bográcsba, mely nem tartozik a világ elejétől az ő nyájához, nem megy hiba-számba, benne van az már a vérében a született juhásznak, amint azt minden okos ember tudhatja, kivéven a tekintetes vármegyét, melynek semmi érzéke nincsen a juhászvirtus iránt.”¹².

Mikszáth rátapintott egy újabb sarkalatos kérdésre, mellyel foglalkoznunk kell, ez pedig a pásztorság és az állam, megye, a hivatalos hatalmak közt tatóngó világnézeti „szakadék”. A témával részletesebben Hobsbawm brit történész foglalkozott, igaz, nem annak magyarországi, hanem dél-európai vonatkozásaival. A „társadalmi banditizmus” („magyarra” fordítva: betyárvilág) kifejlődésének gyökerét abban látta, hogy az állam és lakosainak egy része (akár a parasztok, akár a pásztorok) kölcsönösen nem értik egymást.¹³ Véleménye szerint tehát banditává úgy válik valaki, ha olyan bűnt követ el, amelyet a környezete nem tekint annak, az államhatalom viszont igen.¹⁴ Hobsbawm példaként erre a vérbosszú gyakorlatát hozta fel elsőként, a hazai viszonyokra átültetve mi a lopást – vagyis a „juhászvirtust” tehetjük meg a „betyárkarrier” kiindulópontjának.

A pásztorok emberi kapcsolatai is jóval gyengébbek voltak a korban megszokottnál. Nem volt számottevő vagyonuk, és ingatlanuk sem, következésképpen a pásztorok nem kötődtek semmihez és senkihez¹⁵. Azt is tudnunk kell, hogy a pásztorok és a parasztok kölcsönösen lenézték egymást. A pásztorok értékrendjének központjában a korlátlan szabadság eszménye állt, erre voltak a leginkább büszkék. Nem ismerték a kemény, megfeszített munkát, a „földműves nép verejtékes munkáját”, az általuk előállított értéket

¹² Mikszáth Kálmán: A demokrácia legendája és más elbeszélések. Unikornis, Bp., 2001. 9. o.

¹³ Hobsbawm, Eric: Primitív lázadók – Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században. Kossuth. Bp., 1974. (A továbbiakban: Hobsbawm) 40. o.

¹⁴ Hobsbawm, 39. o.

¹⁵ Gönczi 17–19. o.

sem becsülték.¹⁶ A végtelen pusztákon, vagy a zezugos, sötét erdőségekben csavarogtak, „kujtorogtak”. A tulajdont kevésbé tisztelték, a pásztor- és a betyár-értékrend sok tekintetben átfedést mutat, logikus, hogy a betyárok elsőszámú „szövetségesei” a pásztorok voltak – ahogy ezt a levéltári iratok is alátámasztják.¹⁷

A pászortársadalom rendkívül erősen hierarchializálódott. Legalul a disznókat őriző-terelgető kondás szerepelt, a legnagyobb tiszteletnek a lovakkal foglalkozó csikós örvendhetett. Nagy szégyennek számított, ha valaki apja hivatásához képest alacsonyabb „kasztba süllyedt” (például juhász-gyermek létére kondás lett) oly nagy szégyennek, hogy nem ritkán inkább a világgá menést, a betyár-életet választották.¹⁸ Emellett a túlzott „karrierizmus” sem volt jellemző rájuk. Vahot Imre, ismert reformkori publicista írja elismerően Sobri öccséről: „Nem akart több lenni az apjánál”¹⁹.

Azt már tisztáztuk tehát, hogy a betyárok jelentékeny része a pásztorság soraiból kerül ki, ez a réteg képezi a betyárság elsődleges társadalmi bázisát. A jelenség mélyebb megismeréséhez viszont önmagában ennek a ténynek az ismerete nem elégséges. Tisztában kell lennünk a bomló feudalizmus korának Magyarországnak néhány alapvető jellegzetességével. A feudalizmus társadalmi-gazdasági rendszere magában rejtette például a földesúri önkény lehetőségét – legfőképpen az úriszék jogának gyakorlásával. Valószínűleg azonban ez a tényező volt a kevésbé jelentős, a földesúrnak sem volt érdeke jobbágyainak fölösleges zaklatása, sanyargatása, az ő szempontjából nézve az volt az üdvözítő, ha jobbágya minél többet tudott termelni, ehhez pedig nyugodt körülmények kellenek. Másrésről a betyárság kialakulásával foglalkozó kutatók között is összhang van atekintetben, hogy a kor haramiáinak utánpótlását többnyire valóban a pásztorok biztosították. A „zsarnokoskodó földesúr” félig-meddig valóságos mítosza mellett nem mehettünk el szó nélkül, de a marxista történetírára jellemző túlzásokat tanácsos leszűrnünk.

Az előbb említettél lényegesen fontosabb tényező volt a katonaállítás, vagyis az újoncozás rendszere. Az országgyűlés kezében az újoncmegajánlás joga volt az egyik – bár a korszakban már egyre inkább elhalványuló – „fegyver” a bécsi központi kormányzattal vívott küzdelemben. A megajánlott újonclétszámot felosztották a megyék között, majd azok végül járásról-járársra, városról városra és faluról falura haladva

¹⁶ Uo.

¹⁷ „A mindennapi tapasztalás bizonyítvány (a rablások- T. Á.) a pásztorok befolyásával, ’s jelenlétekben szoktak elkövetetni.” VeML IV. 1. b. 1910/1836.

¹⁸ Csapó 153. o.

¹⁹ Vahot Imre: Sobricsalád Vasmegyében. Népismertetés. In: Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld-és népisme, statisztikai és történeti folyóirat. Beimel, Pest, 1846. 13. o.

határozták meg az egyes településeknek kötelezően kiállítandó újoncok létszámát. A katonai szolgálat időtartamáról tudnunk kell, hogy a XIX. század elején életfogytig vagy megrokknásig tartott, (az 1830-as országgyűlés csökkentette le 10 évre²⁰) ráadásul a katona szülőföldjétől több száz, vagy ezer km-re, a Habsburg Birodalom valamelyik távoli szegletében, idegen földön, idegen vezényleti nyelven, idegen érdekekért kellett leszolgálni ezt a hosszú időt. Természetesen a kor férfiúi számára ez cseppet sem volt vonzó. 10-12 év alatt teljes mértékben kiszakadhatnak közösségeikből, a visszailleszkedés szintén problémákkal járhatott. Az önként jelentkezés nem volt általános, így maradt a sorozás, azt, hogy kinek kellett beállni a hadsereg kötelékébe, a helyi előljáró döntötte el.²¹ Nyilván a módosabb, a faluban tekintélyesebb ember behívásának esélye a faluvégi ágrólszakadt legényekhez képest elenyésző volt. De ebben nem kell látnunk valamiféle „tudatos gonoszságot”, egyszerűen a közösség jól felfogott érdekeiről van. Annak kellett behívóra számítani, aki a falu társadalmának periferiáján helyezkedett el, munkája (vagy éppen dologtalansága) a többiek számára legkevésbé hasznos, vagy éppenséggel kifejezetten káros volt. Az újoncok így főleg a „falurosszaiból” kerültek ki. Ha már behívásukra került sor, jellemükből adódóan, illetve abból, hogy nincsen veszítenivalójuk, könnyen szökésre adhatták magukat. Innen már egyenes az út a bujdosók, a betyárélet felé. A szökések magas számára következtethetünk abból, hogy a katonaszökevényekről a században nyilvántartást vezettek,²² azaz semmiképpen sem lehetett elszigetelt jelenség. 1800-ban történt, hogy egy csapat újonc lefegyverezte az őket kísérő katonákat, pandúrokat, ezt követően raboltak és fosztogattak.²³

A katonaság terhe alóli kibújásra mások az elszökés helyett sokkal brutálisabb megoldást választottak. 1944-ben megjelent munkájában Gönczi az öncsonkítás gyakorlatát a cigányságnál találta kirívóan magasnak.²⁴ A katonaszökevények és a betyárok közötti kapcsolatra jó példa Sobri bandája is, a tagok nagy része úgyszintén a dezertőrök soraiból származott.²⁵ Megállapíthatjuk, az újoncozás rendszere gyúanyagul szolgált a betyárvilág kirobbanásához.

²⁰ Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris, Bp., 2005. 122. o.
(A továbbiakban: Magyarország története a 19. században.)

²¹ „Az 1830. évi országgyűlés számos megye gyakorlatát követve ezért bevezette a kötéllel fogás helyett a sorshúzást és pénzbefizetés ellenében a tehetőseknek megengedte a helyettes állítását.” Magyarország története a 19. században, 122. o.

²² Gönczi, 15. o.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Eötvös Károly: Bakonyi utazás. Vitis Aureus, Veszprém, 2008. 161. o.

Az újoncozás relatíve igazságtalansága mellett kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a korabeli hazai börtönök elavultságának. Ez a felvilágosodás szellemével összeegyeztethetetlen volt. Ekkoriban már előtérbe került a börtönök javító-nevelő szerepének a hangsúlyozása, de ez ekkor még csak „idea” maradt, a valóságban inkább a kegyetlenkedések, a túlszűfoaltság, mocsok, betegségek és a gyakori elhalálozás voltak a jellemzőek. Bár a tárgyalt korszak börtöneinek állapotáról nincsen összefoglalás, - jelen dolgozat keretei pedig a börtönök részletes feltérképezésére nem adnak lehetőséget – az 1869–72 közötti szegedi várbörtönben uralkodó viszonyokról Csapó Csaba készített részletes leltárt. Ebből megtudhatjuk, hogy a vizsgált négy év alatt – amely a királyi biztosság négy éves működéséhez köthető – az 1597 letartóztatott személyből 415 hunyt el a börtönben, a halálozási ráta majdnem 25%.²⁶ A halálozások okai többnyire különféle tüdőbetegségek voltak, ez egyértelműen a túlszűfoaltság, a rossz higiéniai viszonyok számlájára írható. Ha ez előfordulhatott az 1870-es években, akkor az 1800-as évek elején a körülmények szinte borítékolhatóan rosszabbak, esetleg ugyanilyenek voltak. Ezt természetesen a kortársak is érzékelték, nem hiába került napirendre a börtönügy kérdése az 1832–36-os és az 1839–40-es országgyűlésen is.²⁷

Ellenben lényegi változás, mint a fenti példából is láthatjuk, évtizedek alatt sem történt. A betyárvilággal és Sobri Jóskával különös részletességgel foglalkozó Eötvös Károly a betyárélet kialakulásának magyarázatára a börtönrendszer sanyarúságát első helyen teszi meg memoárjában.²⁸ A börtönőrök esetleges túlkapásairól, kegyetlenkedéseiről nem tudunk biztosat – nem indult soha nyomozás, vizsgálat a feltételezhető visszaélésekről.²⁹

Nem csoda hát, hogy sok rab megelégtelt keserű helyzetüket, és szökésre adta a fejét. (Abból, hogy ez viszonylag sokszor lehetett sikeres, szintén következtethetünk a honi börtönök színvonaltalanságára.) Itt nem kell feltétlenül a legnagyobb gonosztevőkre gondolnunk, több ifjú, apróbb vétségért került oda - a pásztorfiúk esetében igen gyakran beszélhetünk tolvajlásról - de az ő vállukra az a pár hónap vagy év is elviselhetetlen

²⁶ Csapó, 125. o.

²⁷ Eötvös Károly: Emlékezések. Eötvös Károly munkái. VI. kötet. Révai Testvérek, Bp., 1901. Második kiadás. 101. o. (A továbbiakban: Eötvös, 1901.)

A kortársak számára a mintaállam a börtönrendszer tekintetében (is) az Egyesült Államok volt. Itt két különböző börtönrendszer is működött, a philadelphiai és az auburni. Előbbinek alapja a foglyok szigorú elkülönítése volt – lehetőséget adva az elmélkedésre, és megszüntetve az egészségtelen zsúfoltságot –, az auburni rendszer a nappali közös munkák, beszélgetések, valamint az éjszakai elkülönítés híve volt. Hudi József: Adatok Zala megye és a Káli-medence közbiztonságának történetéhez a XIX. század első felében. In: Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 1984. 761. o.

²⁸ Eötvös, 1901. 100. o.

²⁹ Csapó, 125. o.

terhet rótt. Eötvös Károly is kesergett azon, hogy ez az embertelenség sok lelket véglegesen „elvadított”, holott a cél éppen az igaz emberré nevelés kellett volna, hogy legyen.³⁰ A szerencsés meneküléssel a társadalomba már nem volt visszaút, az determinálta a bujdosó, szegénylegény-életmódot. Ugyanakkor a betyárrá váláshoz kisebb részben hozzájárultak olyan egyéni szerencsétlen sorsok is, mint például a pásztorok, cselédek szolgálatból való elbocsátása.

Magának a betyármozgalmak megerősödéséhez a társadalmi-gazdasági zavarok mellett hozzájárult a büntetőjog következetlensége is. Magyarországon még a XIX. század első évtizedeiben sem volt egységes büntető törvénykönyv!³¹ (Az első rendszeres magyar polgári büntetőtörvénykönyv-tervezet a 1840-es években készült el, Deák Ferenc vezetésével.³²) Az elégtelen büntetőjog szintén önkényeskedésre, visszaélésekre adhatott lehetőséget. Nem feledkezhetünk meg az anyagi gondoktól terhelt, s éppen ezért alacsony létszámú, rosszul felszerelt, kiképzetlen a karhatalmi alakulatokról, őket is komoly tényezőként kell figyelembe vennünk, ha a betyárvilág kialakulásáról van szó.³³

Miképpen is fejlődött ki ez a sajátos bűnözési forma az 1790-től 1830-as évekig (Sobri színre lépéséig) terjedő időszakban? Hudi József, kutatásai alapján a betyárvilág térhódítását három hullámban vélte felfedezni.³⁴ A már tárgyalt társadalmi-gazdasági körülmények mellett a közvetlen előzmények közé tartozik az 1790-es évek éhínségei, majd az 1800-as évek elejétől jelentkező ún. napóleoni háborúk. A harmadik fontos mozgatórugó az 1820-as évek fellendülő gazdasága. Ez hozzájárult a társadalom polarizálódásához, az árutermelő parasztság „megizmosodásával” bővült a betyárok potenciális áldozatainak köre, a zselléresedés megindulásával a betyárok utánpótlása is kiszélesedett. Hudit kiegészíthetjük azzal, hogy a XIX. század második felétől felgyorsuló tanyásodás is kedvezett a bűnözőknek.³⁵

A XVIII–XIX. század fordulóján már egyre több megyében alkalmaztak statáriumot - például a Hudi által kutatott Zalában is.³⁶ Békés vármegyében 1803-ban szükségesnek tartották a legkülönbözőbb – részben szabadságjogokat is korlátozó – intézkedéseket a haramiák ellen. Elrendelték, hogy a fegyverárusítás csak kijelölt helyen történhet,

³⁰ Eötvös, 1901. 100. o.

³¹ Hudi, 1984. 761. o.

³² Lásd Varga János: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1980.

³³ Uo.

³⁴ Hudi József, 1990.

³⁵ Csapó 8. o.

³⁶ Hudi, 1984. 762. o.

megparancsolták, hogy fokozottan ügyeljenek a „paripán, cifra nyeregszerszámmal közlekedőkre”³⁷. A Sobri-Milfajt-banda által később uralt Bakonyban és környékén is rendszeresen előfordulnak a kilencvenes évektől kezdve kisebb-nagyobb bűnügyek, a legnagyobb visszhangot Vida Marci felbukkanása váltja ki, a dezertőr 1811-ben szökött meg a veszprémi börtönből, s csak 1826-ban sikerült őt a vármegyei karhatalmi szerveknek elkapniuk, megölniük.³⁸

Milyen eszközök álltak a hatóságok rendelkezésére? A már említett statáriummal, rögtönítélő bírósággal előszeretettel éltek a megyék. 1810-től kezdődően már kívánatosná váltak az olyan szigorú biztonsági intézkedések bevezetése, mint az út menti csárdák összeírása, az utak tisztítása, több pandúr kivezénylése.³⁹ Mai szemmel nézve a szabadságjogokat súlyosan korlátozó intézkedéseknek tekinthetjük a pásztorok és cselédek számára kirótt út –és bizonyágleveleket. A községek számára kötelezővé tették az éjjeliőrök foglalkoztatását az elhagyott területekre. Többször szóba került az is, hogy a pásztorokat tiltsák el a ló tartásától. Érdekes színfoltja a közbiztonság érdekében folyó diskurzusnak, hogy a klasszikus magyar liberalizmus óriása, az ekkor még ifjú Deák Ferenc is a ló tartás szigorítása mellett foglalt állást. Tekintélye azonban ekkor még nem nyomott túl sokat a latban, rokona, Deák Antal hatására elvetették ezt az elképzelést.⁴⁰

A megyei/állami erőszakszervezetek mindezek mellett számítottak a helyi lakosság segítségére is, bár ez a fajta „népfelkelés” általában csak alacsony hatásfokkal működött. (Sobri lápafői likvidálásakor is panaszkodott a helyi pandúrhadnagy a lakosság elégtelen közreműködésére.⁴¹)

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a hazai „közbátorsági” viszonyok annyira elütöttek volna a korabeli Európa más államainak átlagától. A statisztikák szerint 1831–41 között a Magyar Királyság területén évente átlagosan 28 373-an⁴² sýnylödtek börtönökben. Ez az akkori ország lakosságának 0,25%-a, ami nem számít kirívó aránynak a kontinensen. (Arra Hudi József elemzése nem térhetett ki, hogy hogyan alakultak a felderítési mutatók.) A különösen a nyugati világban elterjedt, magyarországi rablóvilágról szóló mítosz, melyet részben a bécsi sajtó is generálhatott, valótlannak tekinthetünk. A Bakony rossz hírét Eötvös Károly is sajnálatosnak tartotta, véleménye

³⁷ Békés István: Magyar Ponyva Pitaval. Minerva, Bp, 1966. 29. o. (A továbbiakban: Békés)

³⁸ Hudi, 1984. 768. o. 43. j.

³⁹ Uo. 762. o.

⁴⁰ Eötvös, 1901. 89. o.

⁴¹ Békés, 100. o.

⁴² Hudi, 1984. 762. o.

szerint ott csak Sobri és bandája működésekor érezhette magát veszélyben az utazó, azokat az időket leszámítva biztonságban volt.⁴³ Ezt a véleményét némi kiegészítéssel bár, de mi is elfogadhatunk. A Hudi által behatóbban vizsgált Zala megye és Káli-medence területén a közbiztonság alapvetően jó, a közbiztonság rohamos romlása – a napóleoni háborúk mellett – a harmincas évekre tehető. Ekkoriban tűnt fel a később legendássá váló betyár, Sobri Jóska és bandája is.

⁴³ Eötvös Károly: „A Bakony rossz híre” c. tárcasorozat írásait lásd a Budapesti Hírlap 1887. okt. 18., 21., 24., 25., 26-i számaiban.

Sobri Jóska (1810?–1837)

A következő néhány oldalon megkíséreljük Sobri alakját „lecsupaszítani”, a legendákat, mítoszokat félredobva a valóságos Sobri Jóskát bemutatni, a szakirodalom és a levéltári források alapján – már amennyire ez lehetséges.

Eredetileg Pap József néven látta meg a napvilágot a Vas megyei Baltaváron. Betyárneve atyja szülőhelyére, a Sopron megyei Sobor falura utalhat. Édesapja kanász volt, és minden bizonnyal számára is ezt a pályát szánták, ha nem érték volna disznólopáson.⁴⁴ A hatóságok ezért a tettéért két és fél év börtönbüntetésre ítélték, melyet egyes nézetek szerint a zirci, míg mások szerint a szombathelyi börtönben kényszerült letölteni.⁴⁵ Innen néhány hónappal szabadulása előtt szökött meg. Ettől fogva a törvénytisztelő emberek hétköznapi világába már nem volt visszaút. 1835-ben Fényes Istók barátjával a kolomposi juhászt rövidítették meg. Rövidesen betyárbandát szervezett – vagy egy már kialakult bandába került, biztosan nem tudunk -, „akcióikkal” rettegésben tartották a Bakony vidékét, 1836 októberétől pedig – a Kónyban a győri káptalan kirablásának folytán - már országos hírnévre is szert tettek. A sajtó is ekkor kapja fel a nevét⁴⁶, és a megyei szervek is ekkortól kezdik komolyan venni. (Igaz, Sopron vármegye 1836 nyarán kér katonai segítséget, de eredménytelenül.) Veszprém vármegye nemesi közgyűlésén november 25-én foglalkoznak részletesen az ügygel.⁴⁷ A „czéges gonosztevők mielőbbi kiirtását megkívánván” hét rendelkezést fogantatosítanak a helyi előljárók. A vérdíj kitűzése mellett a lakosság közreműködését a jutalmazás-büntetés megfelelő helyen, megfelelő időben történő alkalmazásával próbálták meg elnyerni. A szabadságjogok korlátozását a pásztorok sínylették meg leginkább, menedéklevél kiváltására kötelezték őket és eltiltották a lovak tartásától, hisz „mindennapi tapasztalat bizonyítvány”, hogy a rablások a „pásztorok befolyásával, s jelenlétekben szoktak elkövetetni”. Feltűnő ugyanakkor, hogy a statárium bevezetését

⁴⁴ Csepeli György – Mátay Mónika: A magyar betyár életei a médiában. 3. o
[\[http://mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/07_a_magyar_betyar_eletei_a_mediaban/02.html\]](http://mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/07_a_magyar_betyar_eletei_a_mediaban/02.html)

(A továbbiakban: Csepeli – Mátay)

⁴⁵ A források rendkívül hiányosak. Egyrészt arról van szó, amit Hudi is említ, hogy a betyárokról szóló írásos adatok a betyárok rejtőzködő életmódjából adódóan rendkívül csekélyek. (Rubicon, 1990/4) Másrészt olyan körülmények is hátráltatják a kutatást – melyet jelen sorok írója is tapasztalt – mint a második világháború rombolása (a Veszprém Megyei Levéltárra ez hatványozottan igaz). Harmadrészt a hivatalos iratok a betyárokkal kapcsolatban rendkívül szűkszavúak.

⁴⁶ Rajzolatok 1836. okt. 29. 87. sz. Itt kell megemlíteni, hogy megyei, helyi sajtó – ami nyilván előbb kezdett volna el foglalkozni Sobriékkal – a korszakban még nem létezett. Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957. 113. o. (A továbbiakban: Nagy)

⁴⁷ VeML IV. 1. b. 421. d. közgyűlési iratok 1910/1836.

ekkor még nem tartották szükségesnek Veszprém megyében. Ezt leszámítva az intézkedések korábban már jól bevált „sémát” követték, vagyis megegyeznek azzal, amit a korábbi évtizedekben a haramiák visszaszorítására elrendeltek.

Kisfaludy Sándor levelei jól mutatják, milyen súlyos problémákat okozott a térségben elszabaduló betyárözönzés.⁴⁸ Szegedy Ferenc barátjának írott levelében panaszkodik a kereskedelem visszaesésére, a termékek megdrágulására. (A kereskedők kénytelenek katonaságot fogadni maguk mellé, ennek költségét végső soron a fogyasztók állják.)

Sobrit és bandáját tehát valamilyen szinten „alábecsülték”, egy átlagos rablóbandánál nem tartották veszélyesebbnek őket. Kisfaludy is a vármegyék nemtörődömségét, lustaságát okolta a kudarcokért. Ellenben Sopron vármegye hiába kérte a katonaság segítségét, kérésük elutasításra talált.

Az illetékesek utólag bizonyára megbánták ezt a döntésüket, december 8-án hajtották végre a banda ugyanis legnagyobb felhördülést kiváltó tettüket. Milfajt vezetésével Hunkár Antal inszurgens ezredes, a győri csata egyik hőseinek szolgagyőri kastélyába törtek be. Sobri itt nem volt jelen, az ellenük indított hajtóvadászat annyiban sikeres volt, hogy bandáját kénytelen volt két részre osztani.

A köztisztelőben álló ezredes emlékirataiban érthetően csak szűkszavúan számol be az őt ért incidensről: „Azonban Veszprém-, Komárom-, Győr-, Sopron-, Vas-, Zala-megyében 1836-ban keletkezett egy 14 zsidóból álló csapat és változtatva Pap Andor és Milfajt név alatt ezek garázdálkodva ezek majd hatan itt, majd nyolczan máshol rabolván az egész tul a dunai vidéket ijedtségbe hozták, és midőn csaknem két évig űzték mesterségüket, december 8-án engemet is estve alkonyatkor megtámadának Pap Andor, Milfajt még hat pajtással. Engem épen az udvar közepén találván négyen felkésérték, a többi négy alant oszlott el őrségre.

Pap Andor minden fiókot velünk felnyitattott, és az ebédlő teremben feleségestől három legénynyel, felvont fegyverrel őriztetett. Elvittek készpénzt, kevés hijával majdnem kilencezer forintot, az asszonynak minden drágaságait és aranyéműt, (...). Ezen felül tizenöt darab puskát és pisztolyt (...), és azzal bézártak bennünket a pinczében. De midőn eltávoztak, onnénd csakhamar kiszabadultunk, de koromsetét lévén az éj, se részünkről, sem közel fekvő katonákkal utánuk menni a fekete földön sikertelen lett volna. Azonban csakhamar egymás után megfogattatván Veszprémben és

⁴⁸ Reformkori pillanatképek betyárokkal. Kisfaludy Sándor levelei Szegedy Ferenchez. 34. o. In: Életünk 2009/1. (A továbbiakban: Kisfaludy Sándor levelei...)

Zalában felakasztattak. Pap Andort magát pedig a dobosi erdőben Sümeg mellett végezték ki a kanászok.”⁴⁹

Hunkár tekintélyét jól mutatja, hogy személyesen a nádorhoz, illetve V. Ferdinándhoz Bécsbe is elment, sérelmeit előadni. A gyenge idegzetű király a kemény, határozott hangon előadott panaszra állítólag meg-megrezsent.⁵⁰

Ez a rablás kellett tehát ahhoz, hogy a központi hatalom végleg rászánja magát a cselekvésre. Lovas sürgönnyel rendelték el a mozgósítást a vármegyékhez és a budai katonai parancsnoksághoz, Győr, Sopron, Veszprém, Vas és Zala megye 500 pandúrt állított „csatasorba” Sobriék ellen, (pár nappal később Komárom, Fejér, Tolna és Somogy is csatlakozott) a szolgabírókat népfelkelés kihirdetésére kötelezték, a katonaság a lovasság és a gyalogság bevetésével járult hozzá a betyárok likvidálásáért folytatott ádáz küzdelemben.⁵¹ A túlerő érvényesülése nem maradhatott el. A két részre szakadt banda közül elsőként a Komárom felé tartó Milfajtot fogták el, bár ez inkább – az üldözők szempontjából – szerencsés véletlen számlájára írható. A majki kocsmában Milfajt Ferkó a mulatozás hevében véletlenül lábon lötte magát, a sebesültet pedig hiába bujtatták egy megbízhatónak vélt ismerős házában, a pandúrok december 14-én elfogták.⁵² A rögtönítélő bíróság Veszprémben december 24-én akasztatta fel. Két társát, Mógort és Királyt Nagyszőlősnél fogta el az ottani pandúr őrmester január 1-jén, kivégzésükre 5-én került sor.

Sobri társaival dél felé menekült, a Balaton jegén átkelve Tolna megye felé vette útját. Február 16-án Somogy és Tolna megye határán egy birkásgazdánál leltek menedéket, majd Takácsi Pál majorjában húzódtak meg – természetesen a birtokos tudta nélkül. Azonban Sobriékat sem kerülhette el az árulás, az urasági vincellér értesítette földesurát, ő pedig a szakcsi pandúrokat. (Körülbelül nyolcvan fővel érkezhettek a helyszínre.) Melléjük csatlakozott egy harminc fős dzsidás egység is, gróf Kesselstadt százados vezetésével. A banda presztízsét jól mutatja a kalandvágyó nemesi ifjak csatlakozása a karhatalmi erőkhöz, emellett Várong község lakosságát is szükségesnek tartották mozgósítani.

⁴⁹ Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Szerk.: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, 2004. 74–75. o.

⁵⁰ Budapesti Hírlap 1887. okt. 21. 290. sz.

⁵¹ Eötvös Károly, 1901. 83. o.

⁵² Szentesi-Zöldi László: Nagy magyar betyárkönyv. Méry Ratio. 2009. 66. o. (A továbbiakban: Szentesi-Zöldi)

A csata kimenetele nem lehetett kétséges, a szolgabírói jelentés szerint⁵³ 5 betyár menekült meg. A csata nagyjából egy óráig tartott, ekkor Sobri, látva helyzete reménytelenségét fegyverét önmaga ellen fordította. Holttestét azonnal ott helyben, a lápafői erdőben el is temették. A legendák útnak indulását segítette az a tény, hogy a halottakról nem készült semmiféle írásos dokumentum, halottkémi vizsgálat vagy boncolási jegyzőkönyv. Egyrészt a szemtanúk visszaemlékezéseire hagyatkozhatunk. Kelemen Mihály szakcsi jegyző egyértelműen Sobrit nevezi meg az öngyilkosság elkövetőjeként.⁵⁴ A március végén elfogott Recze Marci megerősíti, hogy Sobri maradt ott a csatatéren, a mítoszok legmeggyőzőbb megcáfolását Eötvös Károly szolgáltatja számunkra. (Az ő munkásságára a későbbiekben visszatérünk.)

Milyen ember is lehetett Sobri? Az ellene kiadott körözölevél alátámasztja a férfiszépségéről szóló legendákat. „Magas, sudár, vállban, csípőben széles.”⁵⁵ A legújabb kutatások szerint Répa Rozi (legalábbis ezen a néven) nem is létezett, - hiába találkozott állítólag testvérével Eötvös Károly - volt ellenben egy Paár Antónia nevű fiatal lány, aki lehetett a bakonyi betyár szeretője⁵⁶. Sobri habitusáról, belső, lelki tulajdonságairól kevés biztosat tudunk, a valós történetek menthetetlenül összekeveredtek a fikcióval. Kétségtelenül kellett rendelkeznie szimpatikus emberi vonásokkal, amelyek következtében nevét fenntartotta az utókor. Jellemének valódi feltárása lehetetlen vállalkozás lenne, a „reprezentációk értelmezésével”⁵⁷, a különböző Sobri-alakok tanulmányozásával viszont érdemes bővebben foglalkoznunk.

⁵³ Békés. Eötvös Károly szerint viszont 3 betyár menekült meg: Recze Marci, Liliom Peti és a „veterán” Pap Andor. Eötvös, 1901. 85. o.

⁵⁴ Békés, 99.o.

⁵⁵ Alexa 6. o.

⁵⁶Balogh Gyula: Sobri Józsi In: Életünk 2009/1. 60. o.

⁵⁷ Csepeli – Mátay 3. o.

Sobri Jóska alakja a XIX. századi sajtóban

Sobri Jóska sajtótörténetét két részre különítettem el. Egyrészt az 1830-as évek végi, a Sobrival kortárs sajtóra, amely inkább röviden, tárgyilagosan, táviratszerűen foglalkozik a bakonyi betyárral. A következő évtizedek nyomtatott sajtóiban előtérbe kerülnek a színesebb, terjedelmesebb, irodalmibb cikkek, valamint a különböző elemző, „oknyomozó” írások. Utóbbi műfajra elsőként Vahot Imre tett kísérletet már 1846-ban, a legtöbbet pedig ebben a stílusban toronymagasan Eötvös Károly írt.

Nyilván Sobrit részletesebben tárgyalta volna még életében a helyi, regionális sajtó. A reformkorban azonban az országos sajtó is éppen hogy kilépett gyerekcipőjéből – főként a Kossuth Lajos által életre hívott Pesti Hírlap után nőtt meg az előfizetők száma.⁵⁸ Veszprém megyében például 1820–24 között létezett egy rövid életű egyházi lap, a következő folyóirat pedig mindössze 1861-től indult hódító útjára.⁵⁹ Dolgozatomban így csak az olyan, főleg Pest-Buda központú újságokra, periodikákra hagyatkozhattam, mint a Társalkodó, Hazai 's Külföldi Tudósítások, Rajzolatok, Figyelmező, Hasznos Multságok. Egy regionális lap, a Kolozsvárott kiadott Erdélyi Híradó is közölt Sobrival kapcsolatos cikkeket.

A bakonyi zsvány feltűnése a honi sajtótörténelemben minden bizonnyal 1836. október 29-én következett be, a Rajzolatok „Honi Hír” rovatában.⁶⁰ Ennek apropója a híres kónyi rablás volt, Sobri számára tehát valóban ez hozta meg az országos ismertséget. Ráadásul a cikk nem szűkölködik felruházni Sobrit pozitív tulajdonságokkal sem, „éles esze” és „némi műveltsége” lehetővé teszi számára a forgalmas helyeken, társaságokban fényes nappal történő elvegyülést, ezenkívül „ezer rést” talál a szökésre. Hangsúlyozzák azt is, hogy „vér még nem tapad kezéhez”, ezzel szintén felerősítik szimpatikus vonásait. A kónyi rablás romantikus mozzanatainak felemlítésével – a „gavallér” betyár csókért cserébe visszaadja a kisasszony gyűrűjét – végképp elősegítik a romantikus Sobri-kép megalapozását.⁶¹

A betyár bemutatását olvasóinak általában fontosnak érezték ezek a lapok. Nem mulasztják el megemlíteni, kanászcsaládból származó fiúról van szó, aki szüleitől „csak jót tanulhatott”, azonban a rossz társaságba keveredés, hiúsága vagy éppen a rablóregények olvasásának „túlzásba vitele” a bűn útjára sodorta őt. Ezzel keresnek

⁵⁸ Buzinkay Géza – Kókay György: A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig. Ráció, Bp. 2005. 91. o.

⁵⁹ Nagy, 113. o.

⁶⁰ Rajzolatok 1836. okt. 29. 87. sz.

⁶¹ A cikket szinte szó szerint idézi a Hazai 's Külföldi Tudósítások 1836. november 2-i száma is. (36. sz.)

számára egyfajta „mentséget”, magyarázatot. A „a rossz idők tesznek valakit betyárrá” – részben téves képzetét erősítik az olyan szavak, mint: „...sem cifra pásztori köntöst, sem a zsidók által reá rótt bor ’s pálinkaköltségeket nem fizetheté, sertés-lopásba keveredett hát”.⁶² Ez jelentheti egyrészt a rabló felelősségének a körülményekre való áthárítását, ugyanakkor a betyárrá válás valós okainak feltárását is. A Hazai ’s Külföldi Tudósítások december végi számában inkább ez utóbbi állhat a háttérben, a kónyi rablás után jellemző bájos anekdotázgatásnak ezúttal már nyoma sincsen, a szerző állásfoglalása rendkívül határozott: „Reményelhetni, hogy ő is (Sobri – T. Á.) Milfajt Ferkó sorsában fog osztozni”⁶³ Csakúgy „mint a Hazai ’s Külföldi Tudósításokban, a Rajzolatok decemberi számában sincs már nyoma az emberarcú, emberbarát Sobrinak, a rövid beszámoló szerint „merényletei a rossz hírű Rinaldora s tetteire emlékeztetnek”.⁶⁴ Felbukkan a korszakra oly jellemző (ál)erkölcsösség, a cikk írója reméli, hogy „az éber igazság büntető kezét” már nem kerülheti el a rabló.

De mi változott meg ebben az egy hónapban? Valószínűleg Hunkár kirablása állhat a háttérben. Hiszen addig, amíg valaki papokat, zsidót, piaci árusokat rabol csak ki, még megengedhető némi rokonszenv, némi kedélyes anekdotázgatás. Hunkár kifosztása egyrészt tudatosította nem csak a hatóságokban, de a sajtó képviselőiben is a helyzet súlyosságát, komolyságát, azaz itt már nincs helye a romantikus máznak. Másrészt azzal, hogy egy győri csatában vitézül küzdő hazafit károsítottak meg, - akinek hőstetteiről még versben is megemlékeztek⁶⁵ - Sobriék a társadalom középső-felsőbb, közvéleményformáló csoportjai szemében (ahová nyilván lapok, nyomdák tulajdonosai is tartoztak) erkölcsi értelemben még a korábbinál is mélyebbre süllyedtek. Az egész Hunkár-ügy pikantériája, hogy a vizsgált sajtóban az inszurgens ezredes kirablásáról egy szót sem említenek! Holott nyilvánvaló, hogy az ő megrablása a kónyi rablásnál is nagyobb visszhangot válthatott ki. Ezúttal a sajtó – korszakban még létező – méltányosságáról lehet szó. Hunkár Antal megszégyenülését nem kívánták napvilágra hozni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a cenzúra működését sem, erre vonatkozólag azonban nem találtam bizonyítékot. Az azonban szinte bizonyos, hogy fél évszázaddal későbbi, liberálisabb korszakban már működő bulvársajtó címlapsztorit kreált volna az esetből.

⁶² Hazai ’s Külföldi Tudósítások (A továbbiakban: HKT) 1836. dec. 28. 52. sz.

⁶³ Milfajtot december 24-én végezték ki.

⁶⁴ 1936. dec. 3. 97. sz.

⁶⁵ Ruszek József verse a győri csatáról. Hunkár, 129–132. o.

Hiába próbálták azonban Sobri Jóska tetteit „elhallgattatni”, híre terjedésének nem lehetett gátat szabni. Sokat sejtető a Hazai 's Külföldi Tudósítások január 14-i számában megjelent két-három mondatos cikk, amely egy nagykőrösi rablásról ír.⁶⁶ Két suhanc Sobrinak és Pap Andornak adja ki magát, és bár a pandúrok elfogják őket, az „álhír bámulatos néptömeget csábított a foglyok látására”. Sobri ismertségének növekedésére utal az Erdélyi Híradó is: „Alig van vidéke oly hazánknak, melyre a terjedtében óriásként növekedni szokott hír (...) ne jutott volna el Sobri Józsi rablóról, s czimboráiról.”⁶⁷ Az, hogy milyen erősen a köztudatba ágyazódott Sobri neve, mutatja a következő mondat: „...alig van haramia-kaland, regényes történet, amelyet Sobrira ne alkalmaznának, hitelesnek feltüntetve.”⁶⁸ Vagyis Sobrihoz szinte minden rablást hozzákötnek, ha ő követte el, ha nem, ha történt egyáltalán rablás, ha nem. Sobri neve egybeforrt a rablás, fosztogatás fogalmával. A Sobri-mítosz kialakulásához, a későbbi bőséges ponyvaterméshez ez a jelenség mindenképpen hozzájárult.

Sobrival kapcsolatban egyébként a legtöbb cikket a Hazai 's Külföldi Tudósítások adja. Míg a többi folyóirat általában a kónyi rablás, Milfajt felakasztása, esetleg a 1837 tavaszán történő események kapcsán ír, az utóbbi sajtótermék szám szerint tíz cikket tár olvasóközönsége elé az 1836. november 2-ától 1837. június 10-éig terjedő időintervallumban. Az írások több mint fele egy-két mondatos csupán. Ilyen például az előbb tárgyalt nagykőrösi rablásról szóló januári 14-i írás, vagy az a négy nappal későbbi hír, amely szerint Sobri ellen zárvonat épült a Duna mentén, a dunai révek pedig „különös gonddal őriztetnek.”⁶⁹

Ennek tükrében meglepő, hogy sem a Hazai 's Külföldi Tudósítások, sem a többi folyóirat egy szóval sem említi a lápafői csatát, melyben Sobri életét vesztette! Egyedüli kivételt a Rajzolatok képezi.⁷⁰ Cikkükben az események elbeszélésekor „igen hiteles kútfőre” hivatkoznak. Tulajdonképpen ezt a jelzőt mi is elismerhetjük rejtélyes forrásukra, hiszen a cikk tartalma többnyire a valóságnak megfelelő. Sobri és bandája Szakcs környékén ütköztek össze a pandúrokkal: „Alig heten voltak, mégis közel három óráig küzdöttek. (...) egyike a legvitézebb küzdőknek (némellyek szerint maga Sobri Józsi) pisztolyát önmagára sűti (...) társai ott maradtak, vagy elfogattak.” (Arról tehát nem írnak, hogy hárman el is menekültek – T. Á.) A Rajzolatok eme cikkét érdekes módon a többi lap egyáltalán nem vette át. (Holott például a Hazai 's Külföldi

⁶⁶ HKT 1837. jan. 14. 5. sz.

⁶⁷ Erdélyi Híradó 1837. jan. 3. 1. sz.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ HKT 1837. jan. 18. 6. sz.

⁷⁰ Rajzolatok 1837. márc. 2. 14. sz.

Tudósítások november 2-i számában hivatkozott is Rajzolatokra.) Mi lehetett ennek az oka? Nem tartották eléggé hitelesnek az írást? Csak találgathatunk. A közvéleményben uralkodó bizonytalanságot jól tükrözi Kisfaludy Sándor február 24-én keltezett levele is. „Az a közönséges hír terjedt – írja – hogy Sobrit hetedmagával bekerítették az ulánusok. Egy katonát megöltek, hatot megsebesítettek (...) Sobri agyonlőtte magát a túlerő miatt.”⁷¹ Kisfaludy maga is kételkedik a hír valóságtartalmában. A „bécsi tyúkászok, majd katonák” által terjesztett hírben számára gyanús, hogy „Sobri társairól semmit nem mondanak”. Azzal tehát, hogy a többi sajtótermék nem vette át a hírt, fenntartva a bizonytalanságot, maguk is hozzájárultak a Sobri-kultusz megteremtéséhez.

Sobri haláláról csak hónapokkal később, júniusban értesíti olvasóit a Hazai 's Külföldi Tudósítások és az Erdélyi Híradó is. Zala megye keleti csücskében, a padári vágásban ugyanis ekkor ütöttek rajta a pandúrok a Sobri-banda maradékán, és az itt elfogott Recze Marci vallomása a „bizonyíték”. A más néven Karalábinak elkeresztelt betyár állítása szerint szemtanúja volt, amint Sobri Jóska a lápafői erdőben szíven lőtte magát.⁷² Az vitathatatlan, hogy Sobri haláláról valóban ez az egyik perdöntő bizonyíték, csupán az a különös, hogy a korabeli sajtó jelentős része – a Rajzolatok kivételével – a lápafői csatáról említés szintjén sem foglalkozik. Ez főként a Hazai 's Külföldi Tudósítás esetében meglepő, hisz ők a lápafői csatánál kisebb horderejű eseményekről is említést tettek, például márciusi számaikban a Sobri–Milfajt-banda még szökésben lévő tagjainak elfogásáról, kivégzéséről.⁷³ Közelebb jutunk a megoldáshoz, ha felütjük ugyanezen lap március 18-i számát, amelyben az ekkor már több mint egy hónapja halott Sobri – és a még élő Pap Andor – fejére kitűzött vérdíjról cikkeznek.⁷⁴ Természetes, hogy több mint 170 évvel ezelőtt a hírek nem olyan gyorsan terjedtek, mint manapság – panaszkodnak is január 11-én megjelenő számukban, hogy „nagy hó borítja az utakat, ami lassítja a postai közlekedést (s így a hírközlés gyorsaságát is – T. Á.)”⁷⁵. Egy hónap alatt azonban mindenképpen értesülniük kellett volna Sobri végzetéről – ahogy azt a Rajzolatok példája is mutatja. A legvalószínűbb tehát valóban az lehet, hogy a Rajzolatok értesüléseit nem tartották eléggé megbízhatónak a médiumok, és felülve a szóbeszédnek, inkább mellőzték a lápafői csata említését is.

Sobri híre nem állt meg a Kárpátok koszorújánál, a korabeli hazai sajtót Sobrival kapcsolatban kiemelten foglalkoztatja a külföld véleménye. Elsőként a Hasznos

⁷¹ Kisfaludy Sándor levelei... 37. o. In: Életünk 2009/1

⁷² HKT 1837. jún. 10. és Erdélyi Híradó 1837. jún. 13. 47. sz.

⁷³ HKT 1837. márc. 4. 19. sz. és márc. 8. 20. sz.

⁷⁴ HKT 1837. márc. 18. 23. sz.

⁷⁵ HKT 1837. jan. 11. 4. sz.

Mulatságok 1837. február 22-én megjelenő számában olvashatjuk: „Milly nevetséges híreket szoktak némely külföldi, kivált franciaországi hírlapok Hazánkról néha közleni, ’s milly könnyelműleg hiszik el a legképtelenebb regéket (...).”⁷⁶ A Rajzolatok 1837. június 29-i számában, a „Külhírek” rovatban – igaz, még csak említés szintjén – írja a következőket: „Parisban nem sokára Sobri zsvivány színpadra fog hozatni.” A Figyelmező c. lap 1837. dec. 19-i számában ez áll: „Német szomszédaink közt a napi literatúra gyártói hasznát veszik Sobrinak is. A legújabb lajstromokban ily elmeszüleményt találni: Georg Scobri, ... Nach dem ungarischen des L. Holics-Székhely (sic!) (...) Ismeri valaki ennek eredetét? Még ennyire nem jutottunk, de ne is jussunk.”⁷⁷ 1839. május 14-i számában így keseregnek: „Jósikánk mellett a külföld – ki hinné?! – ugyan gyönyörködik még Sobriban is! Amaz általunk is említett, ráfogólag magyarból fordított regény: Georg Schobri... most már másodszor is megjelent.(...) Mulatságosak a kiadó ajánló szavai: »E haramja merészsége őt a legújabb időben historiai személylyé alkotta ’s egy ideig Európa figyelmét vonta magára.« Tudjuk, hogy francia vígjátékhoz is szolgáltatott Sobri uram tárgyat! Melly nem csak Párizsban, hanem Berlinben is játszatott, sőt nyomatott is. Jó étvágyat!”⁷⁸

Valóban meghökkentő, hogy egy magyarországi betyár külföldön ilyen nagy hírnevet szerzett. Nem túlzás azt állítani, hogy Európában ekkor Magyarországot Sobrival azonosították. Mivel lehet ezt megmagyarázni? A kérdéssel foglalkozók a „bűnbakot” a bécsi udvarban találták meg. Igaz, a sajtóban ez így nem jelent, nem jelenhetett meg, a későbbiekben azonban – Eötvös Károly, Tóth Béla, Békés István stb. – felelőssé tették a császárvárost országunk külföldiek előtti képének megromlásáért. Kétségtelen, hogy ez a rohamosan romló Magyarország-imázs a központi kormánzatnak nem jött rosszul. Ne feledjük, az 1832–36-os országgyűlés után erősödik fel az udvar reformerek elleni támadása, Kossuth ellen például 1837 májusában indul hűtlenségi per.⁷⁹ Kézzelfogható bizonyíték azonban erre a támogatásra nincsen, az biztos, hogy a német sajtó, hazai német nyelvű lapok bőségesen foglalkoztak Sobrival. Például 1837 áprilisában az Egyesült Államokban, a „Pennsylvania Inquirer and daily Courier” c. hírlap „Shubry, a magyarországi rabló” címmel megjelent cikkét is német újságokra hivatkozva közli.⁸⁰ Sobri a legnagyobb hírnévre mégis Franciaországban tett szert, számos színdarabot, színművet adtak el az ő nevével. Alakja olyannyira eltorzult,

⁷⁶ Hasznos Mulatságok 1837. febr. 22. 16. sz.

⁷⁷ Figyelmező 1837. dec. 19. 25. sz.

⁷⁸ 1839. máj. 14. 19. sz.

⁷⁹ Magyarország története a 19. században. 210. o.

⁸⁰ Idézi: Társalkodó 1837. október 14. 82. sz.

hogy az akkori franciák szerint ilyen betyár a valóságban nem is létezhetett, Sobri csupán fikció.⁸¹

Milyen volt Sobri alakja a külföldi sajtóban? Mindenekelőtt rendkívül túlzó, és a valóságtól teljesen elrugaszkodott. Ugyanazon német hírlapban napvilágot látott történetet a Társalkodó és a Hasznos Mulatságok is közli, igaz némi eltérés van a két változat között, ez azonban számunkra elhanyagolható.⁸²

A történet szerint Sobri gazdag pécsi tímárcsaládból származik, a rakoncátlankodó fiút édesapja Németországba, a gotha-i egyetemre küldte. Innen azonban mennie kellett, mert afféle néplázítóként, „új Marat-ként” társait leitatta, s „égő fáklyákkal a numizmatikai kabinet ellen vezette őket.”⁸³ Ezután Svédországba menekült, és itt sodródott a bűn útjára. Bűnös tevékenységét azonban itt sem folytathatta, haza kellett térnie Magyarországra, ahol is több száz főből álló bandát szervezett orvossal, kincstárnokkal. Sziléziában pedig már a császári seregekkel is ütközött.

A Párizsban angol nyelven megjelenő Messenger⁸⁴ február 4-én „legújabb tudósításokra” hivatkozva állítja, hogy Sobri bandája a császári hadsereg egy osztálytól szorítottván visszavonult Bonnas-ba, Károly főherceg egyik birtokát pedig kirabolták. A cikkben azonban azt is megemlítik, hogy Milfay (sic!) lenyakaztatott, (valójában felakasztották) ez számunkra is jelzi, hogy szerző nem teljesen saját képzeletére támaszkodott.

A magyar sajtó reakciója mindössze erőtlen tiltakozás és felháborodás volt. Sobri alakja a külföldi lapokban egyértelműen negatív, bár zsenialitását elismerik, afféle keresztapának, több száz fős bandával rendelkező rablóvezérnek ábrázolják. Ennek a képnek a megalkotásáért nem lehet a bécsi kormányzatot felelőssé tenni, Sobri világszerte hírhedtté válásához hozzájárult az ekkor Nyugat-Európában előretörő, professzionizálódó sajtó, szemben a hazai, kezdetleges orgánumokkal. Emellett a barbár, vad, veszélyes Magyarországról szóló sztereotípiák korábban is élt a Lajtántúlon, a Sobri-saga ezt legfeljebb csak felerősítette.

A hazai, 1830-as évek végi sajtóról összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Sobriról, mint haramiáról egyértelműen negatívan vélekednek, ennek határozottan hangot is adnak, és különösen foglalkoztatja őket a külföld véleménye. Többnyire az események elbeszélésére, a tárgyilagosságra törekednek, arra, hogy a valóságnak megfelelő

⁸¹ Békés, 83. o.

⁸² Hasznos Mulatságok 1837. febr. 22. 16. sz. vö. Társalkodó 1837. okt. 14. 82. sz

⁸³ Társalkodó 1837. okt. 14. 82. sz

⁸⁴ Hasznos Mulatságok 1837. febr. 22. 16. sz.

dolgokat közöljenek – nem jellemző még rájuk a bulvárosodás, a betyárok romantikus tulajdonságokkal való felruházása – a lápafői „csata” „kihagyása” ugyanakkor még utal a kezdetlegességükre.

Sobri sajtója „hosszú XIX. század” későbbi részében

A romantikus Sobri-kép megalkotásához Vahot Imre, népszerű és elismert reformkori publicista is hozzájárult „Sobricsalád Vas megyében” c. írásával, mely a „Magyarföld és népei” nevezetű történelmi folyóiratban jelent meg 1846-ban.⁸⁵ Pontosabban fogalmazva, az is lehet, hogy az íróra hatott a társadalom szélesebb rétegeiben, a „nép” körében kifejlődő betyár-mítosz. A szerző ezt minden esetre nem hajlandó elismerni, sőt, inkább azt sajnálja, hogy Sobrit „a bányász sokaság a bűnök legfeketébb színével mázolta be”⁸⁶.

Maga a „népismertetés” egyébként afféle „helyszíni riportként”, tudósításként készült el. Vahot – állítása szerint – személyesen kereste fel a széplaki pusztán élő Papp-családot.

Vahot Imre szentül meg van győződve arról – miután az édesapa szeme közé nézett –, hogy Sobri becsületes fiú volt, csak „fiatalkori könnyelműség” árthatott neki, vagy a „körülmények”⁸⁷. Az írás szerint Sobri nem közönséges haramia, a népe egyenesen bálványozta, mert csak a gazdag papokat és a zsidókat rabolta ki, emellett az urak sem féltek tőle, vendégül látták őt, hiszen ő volt az a személy, aki a környéken „rendet tartott”. Mily égbekiáltóan nagy a kontraszt Kisfaludy Sándor leveleivel szemben! Vahot tehát Sobrit éppen a valósággal szögesen ellentétes tulajdonságokkal ruházza fel, a törvényt sértőből, törvényes hatalommal szemben állóból, a törvényen kívüliből lesz a rend megtartója, a mindenki által elismert tekintély, „erdők, s bérczek független ura.”⁸⁸ (A törvényt ülő haramia toposza egyébként a hazainál sokkal erőteljesebben figyelhető meg a dél-európai népeknél.⁸⁹)

Jellemző a bűn relativizálása (pásztoroknál a lopás inkább fortély), a bűnbeesés okaiként a külső körülmények megnevezése is. Nem is a lopás, hanem a büntetés volt meghatározó életére: „...rosszul rendezett börtöneink inkább rontják, mint javítják az egyén erkölcsét.”⁹⁰

⁸⁵ Teljes címre lásd 19. jegyzet.

⁸⁶ Uo. 13. o.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 15. o.

⁸⁹ Hobsbawm, 47. o.

⁹⁰ Vahot, 14. o.

Ebben még lenne is némi ráció, ezt követően már Vahot teljesen irreális Sobri-jellemet rajzol meg. Véleménye szerint, „ha szerényebb büntetőtvényünk volna, valószínűleg megadta volna magát”, valójában csak annyit rabolt, amennyi a tisztas megélhetéshez szükséges, sőt „néha oly ínségben volt, (...) hogy szegény apja segítette ki. (!)”⁹¹

Vahot éles különbséget fedez fel Sobri helyi, regionális és országos híre között. Az ország többi részében szerinte hírhedtté vált, „pusztító ostorként és rémként” emlékeznek rá az emberek, olyan gaztetteket is rákentek, amelyet nem ő tett. Ezzel szemben szülőföldjének népe a rajongásig szerette, az ifjak az ő öltözését utánozták.⁹²

Feltűnő, hogy a szerző szerint a betyárról kialakult felfogás az ország többi részében eléggé kedvezőtlen. Igaza van-e itt Vahotnak? Pontosat nem tudunk állítani, az azonban bizonyos – és amit a bevezetőben is állítottam -, hogy a betyárok a többségi paraszti társadalom szemében inkább megvetettek voltak, és nagyobb népszerűségnek inkább a pásztorok körében örvendtek. Ahogy távolodunk tőlük az időben – és ezt Vahot gondolkodásmódja is bizonyítja –, úgy burkolja be a betyárokat egyre jobban a romantika leple.

A lakosság betyárok iránti viszonyulására lehet azonban olyan cikket is találni, mely nem támasztja alá Vahot állítását. A Figyelmezőben 1 évvel Sobri halála után Zsoldos Ignác, Veszprém vármegye akkori főjegyzőjének gondolatait mutatják be.⁹³ Zsoldos gyakorlatilag megrovásban részesíti a lakosságot: „...azzal, hogy a gonosztevők hol tanyáznak, a községek nagy része nemigen törődik.” De a nép körében terjedő betyár-szimpatiára utal a már többször idézett Kisfaludy is: „... a nép zúgolódott, amikor kirendelték őket a betyárok hajtására (itt a lápafői eseményekre utal – T. Á.) (...) szörnyűség, mily néplázasztók lappanganak hazánkban!”⁹⁴ Tévedés lenne viszont azt hinni, hogy a nép passzivitása a betyárok iránti szimpátiát jelentené. Egyszerűen arról van szó, hogy az egyszeri parasztemberek félnek, s joggal érezhetik úgy, hogy a bűnözők kézrekerítése nem az ő feladatuk. „Fizetünk elég adót a vármegyének, államnak, oldják meg ők!” – gondolhatják.

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy Sobri halála esetében sem a hivatalos verziót érzi magáénak a szerző. Véleménye szerint a betyár tragédiáját csak a lakosság megnyugtatóra találták ki. Ráadásul Sobri apja sem ismert rá halott fiára (Ez esetben

⁹¹ Uo. 15. o.

⁹² Uo.

⁹³ Figyelmező 1838. okt. 9. 41. sz.

⁹⁴ Kisfaludy mindezeket az információkat – állítása szerint – egy országgyűlési követtől tudja. Kisfaludy Sándor levelei... 37. o.

az egész írás hitelessége kérdőjeleződik meg, hiszen Sobrit a csata lezajlása után a helyszínen azonnal eltemették, édesapja semmi esetre sem láthatta fia holttestét. Leutaztatták volna a több száz kilométerre lévő Lápafőre? Aligha. Vagy a 75 éves kanász emlékezete hagyott ki, vagy Vahot ferdített.)⁹⁵

Vahot Imre írásával annak (főként műfaji) egyedülállósága miatt mindenképpen részletesebben kellett foglalkoznunk. A Sobri-sajtó későbbi működése a következő évtizedekben valamelyest elhalványul, de ekkor is több olyan publicisztika születik, mellyel érdemes foglalkoznunk. Ki kell emelnünk Eötvös Károly munkásságát (ezzel bővebben foglalkozunk), aki 1867 után a legtöbbet foglalkozott Sobri Jóska alakjával.

A helyi, regionális sajtó kifejlődése – mint az már szóba került – az 1848/49-i forradalom és szabadságharcot követő években ment végbe. A több mint fél évszázadot átölelő sajtótermés áttekintésére nem törekedhettem, ehelyett csupán két veszprémi lap, a kormánypárti „Veszprém” és az ellenzéki „Veszprémi Független Hírlap” 1887. évfolyamát állítottam figyelmem középpontjába. (Ez Sobri halálának 50. évfordulója.) Mindössze egyetlen érdemi cikket találtam – az ellenzéki lapban –, melyben szerepel Sobri. Igaz, csak említés szintjén. Az október 15-i számban az ismét megszaporodó rablások kapcsán a szerző arról panaszkodik, hogy régen a betyárok soha sem bántották a tanyasi gazdaembert és papokat. Megemlíti, hogy az akkoriaknak legalább elfogadható indokuk volt, miért is álltak betyárnak – az újoncozás és a jobbágy-állapot igazságtalanságai miatt.⁹⁶ Ezúttal is a (betyár)múltat megszépítő és elferdítő „bezzeg-mentalitásnak” lehetünk szemtanúi. Kissé leegyszerűsítve a problémát, lényegében ugyanazt a vonalat követi a publicisták számottevő része: a kortárs bűnözőket megvetik – ugyanilyen lesújtóan vélekedett Sobriról az 1830-as évek sajtója –, de a múltat idealizálják.

Az országos sajtót illetően elsősorban a Vasárnapi Újság állt érdeklődésünk középpontjában. 1854 és 1914 között Sobri neve összesen 43-szor kerül szóba.⁹⁷ Ezen cikkek döntő többségében természetesen nem Sobri a központi téma, elgondolkodtató azonban, hogy neve ennyiszor előfordul. Ez is azt jelzi számunkra, hogy Sobri neve fennmaradt, bizonyos témák érintésénél megkerülhetetlenné vált.

A bakonyi betyár legtöbbször a kulturális hírekben szerepel, ami nem is csoda, hisz népszínművek, drámák sokaságát ihlette meg az ő neve, még balett is készült róla.⁹⁸ A

⁹⁵ Vahot, 15–16. o.

⁹⁶ Veszprémi Független Hírlap 1887. okt. 27. 51. szám

⁹⁷ A Vasárnapi Újság (a továbbiakban: VÚ) valamennyi száma digitalizálva megtalálható az interneten [<http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=30#>], keresőprogrammal együtt!

⁹⁸ VÚ 1858. máj. 16. 20. sz.

legnagyobb sikere egyértelműen a Szigligeti Ede „Két pisztoly” c. drámájának volt, a Nemzeti Színház legtöbbször zsúfolásig megtelt erre az előadásra, egyszer még a „császári pár” is jelen volt.⁹⁹

A betyárokról – és Sobriról – negatív és pozitív véleménnyel megírt cikkeknek is helyet biztosít a Vasárnapi Újság. A túlzásba vitt betyár-romantikázásnak mintapéldánya a „Rablóvilág – Egy bujdosó naplójából” címmel írt folytatásos cikksorozat. A szerző megmosolyogtató elfogultságról tesz tanúbizonyságot: „Miattuk lehetett Magyarország nagyon boldog, hisz a Paradicsomban is van kígyó, rózsán is van tövis, és tessék elhinni, számuk is olyan csekély volt, hogy inkább csak egyéniségük vadon lovagias.” „Nem is tettek sok kárt, hiszen kis adagban az arzenikumról is azt tartják, hogy nem árt, sőt, tán használ is.” „Csak puhányok [piócák – T. Á.] voltak a nemzet testén, s nem oly fekély, mely az egész vérrendszert megronthatja.”

„... abban különbözött [mármint a betyár – T. Á.] a világ minden egyéb e fajta kárhozottjaitól, hogy őt a társadalommal való meghasonlásra rendesen nem a legaljasabb erkölcsi indokok, nem megrögzött kegyetlenkedési ösztön, nem görcsös kapzsiság, hanem sokszor tán éppen a nemesebb indulatok, homályos dicsvágy erőszakos visszafojtása és elfajzása vezette, amely ha rendes útját pl. magas eszmék csataterén megtalálja, nagy tetteknek lehet vala szülője.”¹⁰⁰

Éppen ezt a gondolkodásmódot kárhoztatja egy ismeretlen szerzőtől származó cikk egy jó pár évtizeddel későbbi számban.¹⁰¹ „Ne csináljunk az akasztófára megélt rablóból hősokeket.” Véleménye szerint a „hős-csinálás” oka, hogy az ember ösztönösen a gyengébbnek szurkol. Egy másik évfolyam másik cikkében ugyanakkor éppen arra figyelmeztetnek, hogy a törvény, és a törvény által üldözött között nem lovagias csata dúl, ez a végső győztest illetően eléggé egyoldalú küzdelem az „intézményes jogrend” és annak gonosz ellensége közt zajlik.¹⁰²

A betyárokkal és Sobrival foglalkozó cikkek felbukkanása általában véletlenszerű, bizonyos esetekben azonban felemlegetésük kikerülhetetlen volt. Ilyen „bizonyos esetek” voltak az éppen aktuális rablógyilkosságok. A párhuzam a reformkori betyárbűnözés és a dualizmusban jelenlévő rablógyilkosságok között kézenfekvő volt.

Ahogy a már vizsgált 1910. évi számban korholja a közvéleményt, s annak mentalitását, asszociációs jellegzetességeit a szerző: „...agyonlőttek egy rablót, Vitális

⁹⁹ VÚ 1866. márc. 11. 10. sz.

¹⁰⁰ VÚ 1878. okt. 16. 40. sz.

¹⁰¹ VÚ 1910. okt. 2. 40. sz.

¹⁰² VÚ 1911. jan. 15. 3. sz.

Imrét (...) s mindjárt kinyílnak a betyárromantikának nemzeti színű virágai.”¹⁰³ A Budapesti Hírlap 1887. október 4-i számában¹⁰⁴ „A Betyárok” c. vezércikk apropója ugyancsak egy rablógyilkosság volt, melyet éppen Sobri Jóska egykori „felségterületén” a Veszprém megyei Marcaltón követett el egy bizonyos Oroszlán Pali. A cikk szerzője ez esetben is mindent elkövet a betyárromantika (ő „rablóromantikának” nevezi) lábbal tiprására, megfigyelhető az erkölcsi ítélőbíró szerepében való tetszelgés. Véleménye szerint a „farkasok és rablók művelt országokban kipusztulnak”, a „rablóromantika a félcivilizáció körében jellemzi a népeket”. (A szerző itt figyelmen kívül hagyja, hogy a betyároknak több nyugat- és dél-európai, „civilizáltabb” országban talán még a magyarországinál is nagyobb a kultusza). Elítélően nyilatkozik a vidéki lakosságról, mivel a „szegény legény alakját felcizfrázták”, illetve a „népszellemről”, amiért mégis „makacsul ragaszkodnak hozzájuk, mint a boszorkányokhoz, kísértetekhez.” Minden bizonnyal a betyárok szerelmei is csak a népszínműben érdekes alakok, a magánéletüket jól ismerni vélő publicista szerint „a valóságban rongyos, elvetemült nők társaságát keresték.”

Visszatérő gondolkodásmód az is, amely a betyárvilágot a civilizátlansággal azonosítja. Való igaz, a betyárok természetes „életterének” számító vadon visszaszorítása – mocsarak lecsapolása, folyószabályozás, erdőirtás – és a technikai-ipari forradalom elterjedése – vasútvonalak építése, távíró és fényképező megjelenése – és a polgári állam kiépülése – karhatalom megerősödése – következtében a betyárság „kihalófélben van”, és ezt jól látja a Budapesti Hírlap munkatársa is.

Ugyanebben a sajtótermékben, ugyanúgy 1887 októberében jelent meg Eötvös Károly tárcasorozata „A Bakony rossz híre” címmel.¹⁰⁵ Az írás megszületését Sobri évfordulója és Bakony környékén elszaporodó bűnözők szintúgy indokolhatták. Eötvös Sobrival foglalkozó írásai azonban oly nagy számúak, ezirányú munkássága annyira a többi kutató és író fölé tornyosul, hogy erre egy külön fejezetet kell szánunk.

¹⁰³ VÚ 1910. okt. 2. 40. sz.

¹⁰⁴ Budapesti Hírlap (A továbbiakban: BH) 1887. okt. 4. 273. sz.

¹⁰⁵ BH 1887. okt. 18., 21., 24., 25., 26.

Eötvös Károly és Sobri Jóska

A szélesebb körökben inkább a tiszzaeszlári „nagy” per alatt nyújtott teljesítményéért ismertté vált Eötvös nem véletlenül került dolgozatunk figyelmének középpontjába. Nem csak ügyvédként, politikusként alkotott maradandót, de írói pályája is elismerésre méltó. Veszprém megyében éveket töltött, Pápán végezte közép- és felsőfokú tanulmányainak egy részét is, 1865-ben „Veszprém” címmel politikai hetilapot alapított. 1872-ben a veszprémi kerület képviselőjévé is választották. Igazi lokálpatrióta volt tehát, s így természetes, hogy a híres Sobri Jóska alakja is megihlette a jeles államférfiút.

Irodalmi munkásságának ecsetelésére idézzük fel a Vasárnapi Újság kritikáját: „... a magyar nyelv gazdag, pompás zamatú ömlése, az elbeszélésnek az élőszo hatását lehetőségig megközelítő közvetlensége, kényelmes, széles, minduntalan szétterjedő beszédmodor a formában, a magyar élet régi tradícióihoz való ragaszkodás, a vidéki köznemesi környezet rokonszenves rajza, a magyar büszkesége, a tetszelgésig menő teljessége a tartalomban. Minden munkája olyan, mint egy okos, a dolgokat nagyon egyéni szemüvegen át néző, a jelen élettől elzárkózottságában folyton a múltba tekintető öregedő embernek szeszélyes, csapongó, hol felélénkülő, hol lelankadó, de unalmassá sohasem váló beszélgetése bizalmas társaságban.”¹⁰⁶

Fontos megemlíteni, hogy írásait nem feltétlenül csak szépirodalmi művekként lehet kezelni. Maga Eötvös fejtí ki a Sobri-jelenséggel kapcsolatos „ars poeticáját” a már említett tárcasorozat kezdetén, „híven és igazán, minden romantika és túlzás nélkül” kívánja elbeszélni Sobri és társai történetét.¹⁰⁷

Eötvös alapvetően tartja is magát ezen elhatározásához. Távolról se gondoljuk azonban azt, hogy információit levéltári vagy könyvtári kutatások során szerezte volna. Eötvös kihasználja helyi és országos kapcsolatrendszerét, forrásai elsősorban más, általa megbízhatónak tartott emberek visszaemlékezései. Kik is voltak ezek az emberek? Sobriról való értesüléseiben nagy szerepe van például egy bakonyi betyárnak, Görhes Jancsinak, kit még megyei fiskus korából ismert.¹⁰⁸ Az ő apja Sobri bandájának tagja volt, de „vádalkut” kötött a szolgabíróval, s így elkerülte az akasztófát. Eötvös természetesen személyesen beszélt Hunkár Antallal, de főként az ő unokaöccseivel, kiket barátainak tartott. (A visszaemlékezések megbízhatóságának bizonytalansága itt rögtön tetten is érhető, az árvák szerint ugyanis az ő puskájuk volt az, amit a banda

¹⁰⁶ VÚ 1909. márc. 7. 10. sz.

¹⁰⁷ BH 1887. okt. 18. 287. sz.

¹⁰⁸ Uo.

elrabolt,¹⁰⁹ Hunkár Antal ezt emlékirataiban nem említi¹¹⁰) Répa Rozi történetéről Kisfaludy Sándor barátjának, Fülöp József vármegyei főmérnök jóvoltából szerzett tudomást. Milfajt elfogásáról a legtöbbet Mikovics Zsiga országgyűlési – szintén balközépi - képviselőtársától tudta meg a legtöbbet, aki Thaly Lajos komáromi főszolgabíróval együtt vezette a haramia elfogását. Végül, de nem utolsósorban Eötvös Károly édesapja, Eötvös József személye is szerepet játszott. Tagja volt a hajdani nemesi ifjak azon csoportjának, akik kalandvágyból önként jelentkeztek Sobri elfogására. Bár Sobri öngyilkosságának Eötvös Károly szerint nem volt szemtanúja – apja csak később ért oda a tett helyszínére -, az egyik ott lévő tiszt megerősítette idősebb Eötvösnek, hogy a betyárvezér emelte magára a fegyvert a lópafői erdőben.¹¹¹

Bár Eötvös Károly írásainak valóságtartalma mindezek fényében erősen kérdésessé válik, Vahot Imréhez hasonlóan ő is tett helyszíni szemlét, még hozzá a legendássá vált Billege csárdában, ahol Répa Rozi testvérével, Répa Ferkóval is szóba elegyedett¹¹². A legújabb kutatások szerint azonban Répa Rozi nem létezett...¹¹³ Ezek mellett viszont nem mehetünk el Eötvös érdemei mellett sem. Mint a Sobrival legtöbbet foglalkozó író, kutató, ő bizonyította be minden kétséget kizáróan azt, hogy a betyár – minden más híreszteléssel ellentétben – valóban a Tolna és Somogy határán vesztette életét.¹¹⁴

Miként vélekedik Eötvös Sobriról? Bár kijelenti, hogy „művelt társadalom nem tűrheti meg a betyárvilágot,” elismeri, hogy a törvényhozás – és ő maga is – „bizonyos részvétellel tekintett rájuk.”¹¹⁵ Némileg meglepő véleményét a körülmények szörnyűségével indokolja. Legfőképpen a katonaállítás igazságtalanságait, a „csavargókról szóló törvényt”, a jobbágy-élet viszontagságait és a hazai börtönrendszert tartja elfogadhatatlannak¹¹⁶. A Budapesti Hírlapban pedig „a jobb és igazságosabb kornak fájdalmas és nemes részvétéről ír”.¹¹⁷

Eötvös Sobrija tehát egy alapvetően szimpatikus vonásokkal ellátott bűnöző. Gazfickó, de sokat ad a gerincességre, egyenességre. Jó példa erre az az 1836-ban a somogyi télben játszódó történet,¹¹⁸ amikor is a banda az erdőben egy keskeny ösvényen

¹⁰⁹ BH 1887. okt. 21. 290. sz.

¹¹⁰ Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Szerk.: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, 2004. 74–75. o.

¹¹¹ BH 1887. okt. 24. 293. sz.

¹¹² Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. II. köt. 331–345.

¹¹³ Szentesi-Zöldi, 63. o.

¹¹⁴ Eötvös, 1901. 85–88. o.

¹¹⁵ Uo. 100. o.

¹¹⁶ Eötvös, 2008. 161–164. o. ill. Eötvös, 1901. 100–101. o.

¹¹⁷ BH 1887. okt. 26. 295. sz.

¹¹⁸ Eötvös, 2008. 132–133. p

szembetalálkozik egy menetelő pandúr csapatával, akik viszont egyszerű parasztoknak képzelve, nem ismerik fel őket. A betyárok Sobri vezetésével illemtudóan kitérnek a méteres hóba, ezzel is megadván a tiszteletet a rend őreinek. A köszönésüket viszont a büszke, előkelő nemesi családból származó pandúrhadnagy nem fogadja. „Sobriban felébred Sobri.” – írja Eötvös. A meglepetés erejét kihasználva, a bandavezér jelére lefegyverzik a karhatalmi erőket. Miután megkínálták őket egy jóféle „paprasmorgóval”, a haramia így bocsájtja őket útjukra: „Vigyék hírül, így jár az, aki Sobri köszönését el nem fogadja.” Ez a kedves anekdota szerint Sobri önérzetes, büszke jellem, büszke a hírnevére és elvárja, hogy a törvényes hatalom is viszont tisztelje őt. Elvárja, hogy kettejük párharcát ne afféle macska-egér játéknak, hanem lovagias csatának fogják föl. Megjegyzendő, hogy Eötvös a történet megírása előtt ismét leszögezi: „amit írtam, az mind valóság.” Ezúttal Kozma Sándor főügyész barátjára hivatkozik.

Eötvös a valóság elbeszélését tehát valóban komolyan gondolja, nem valami üres frázisnak szánja. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Eötvös Sobrija unalmasabb, szürkébb figurává vált volna – mint azt a fenti történet is bizonyítja. Különös gondot fordít a haramiáról szóló tévhitek megcáfolására. A Vasárnapi Újságban Szépfaludy Ö. Ferenc tollából megszületett írás még 1905-ben is Sobri Jóska származásáról állít fel új elméleteket.¹¹⁹ Szigethy József színművész elmondása alapján a betyár eredetileg Schober Jóska kuktaként Kopácsy József veszprémi püspöknél szolgált, (aki melleleg Szigethy nagybátyja volt) egy táncmulatság alkalmával összeszólalkozott egy őrmesterrel, akit úgy kidobott az ablakon, hogy végül szörnyethalt. Így lett Sobri – a szerző szerint tévesen – a „negyvenes évek híres haramiája”. Eötvös természetesen reflektál erre a cikkekre, kiemelve annak tévedéseit.¹²⁰

Bár Sobriról minden bűnével együtt tulajdonképpen rokonszenvezik, azt már a tárcasorozat címválasztásával („A Bakony rossz híre”) elismeri, hogy szűkebb hazájáról éppen őmiatta vannak kedvezőtlen véleménnyel itthon és külföldön egyaránt, még az 1880-as években is. Példának hozza fel Windischgrätz kalandját, aki 1848 novemberében Bezerédy prefektusnak Pápán állítólag azt kívánta seregének, hogy csak a „Bakonyon jussanak át szerencsésen és meglesz Magyarország.” Sobritól és seregétől félt még akkor is...¹²¹

¹¹⁹ VÚ 1905. nov. 12. 46. sz.

¹²⁰ Bővebben: Eötvös, 2008. 122–123. o.

¹²¹ Eötvös, 1901. 64. o.

Így volt, nem így volt, tény, hogy Eötvös is „nemzetünk rossz hírbe keverésével” vádolta meg az osztrák lapokat.¹²² Azzal érvel, hogy Sobri előtt is voltak zshiványok – Angyal Bandi, Zöld Marci – akkoriban azonban „még nem voltak lapok”, főleg nem osztrák lapok. Emellett a „Sobri-láz” továbbélésében közrejátszott a betyár „homályos eltűnése”, az, hogy más szegénylegények is visszaéltek a nevével, továbbá a magas vérdíj miatt sokan ott is látni vélték Sobrit, ahol soha életében nem fordult meg... Példa erre az egri érsek kirablásáról szóló mítosz, amit több ponyvában is megtalálunk.

Eötvös munkássága tehát mindenképpen tekintélyt parancsoló, a közvélemény betyárokkal kapcsolatos gondolkodásmódját azonban nem az ő írásai formálták. A betyárfolklor mellett – amelynek vizsgálása nem feladatunk – kiemelt szerepet játszik ebben a Sobri Jóskával foglalkozó bőséges ponyvatermés¹²³, amely éppen ezért részünkről is kitüntetett figyelmet érdemel.

¹²² BH 1887. okt. 18. 287. sz.

¹²³ 1890-ben a kormánytámogatást élvező ponyva példányszáma túljutott a 4 millión, de a vásári ponyvát még így sem tudta kiszorítani a piacról. Békés, 386. o.

Sobri Jóska alakja a ponyvákban

Sobri személyisége több jeles írónkat is megihletett – Krúdy Gyula és Jókai Mór is közéjük tartozik¹²⁴ – vizsgálódásunk középpontjában mégis a csekélyebb esztétikai értékkel bíró, s ebből következőleg nagyobb példányszámban eladott irodalmi termékek, ponyvák állnak. Az effajta füzeteknek térhódítását többen aggasztónak találták, olyannyira, hogy a vásári ponyva számára kormánytámogatással ún. „nemes ponyva” néven konkurenciát is létrehoztak, mérsékelt sikerrel.¹²⁵ A társadalom felsőbb rétegeiben erkölcsrombolónak tartott „közönséges” ponyva népszerűsége a XIX. században folyamatosan emelkedő tendenciát mutatott, és ezzel párhuzamosan Sobri Jóska alakja is írásra készítette az ebben a műfajban dolgozó szerzőket.

Bár több ponyva már Sobri életében, vagy a halálát követő években megszületett, ezek közül mindössze egy maradt fenn az utókornak.¹²⁶ Az első füzet nem csak keltezésének ideje miatt számít kuriózumnak, már a címe is sokatmondó: „Sobri Józsi, mint szatócs, könyvnyomtató, házaló, kalapos és gyógyszeráros, ugy szinte mostani sorsa Amerikában. Írta ő maga. (!)”¹²⁷ Ebben a ponyvában szó sincs mesébe illő kalandokról, rablásokról, pandúrok előli menekülésekről. Sobri külföldre menekülve új, tisztos polgári életet kezdett. Az alcím is találó: „A haramia kibékült az emberiséggel.” Az ismeretlen szerző külföldi lapokra hivatkozva próbálja bizonyítani állításának igazát. (Egy bizonyos Hocker Vilmos állítólag a Kölnischer Zeitungnak írt egy levelet, amelyben közölte, hogy Sobri náluk tartózkodott.) Az írás nagy részét tulajdonképpen Sobri feltételezett levele teszi ki, amelyet 1841. jún. 10-én írt Rochow úrnak az egyesült államokbeli Charlestown-ból. Ebben - meglehetősen egyhangúan - saját karrierjének kiépítéséről, ezen keresztül az „egyesült statusokban” uralkodó viszonyokról ír, szembeállítva mindezt az „európai szolgálattal.” A szó szoros értelmében nem tekinthető regénynek, esetleg szépirodalmi alkotásnak ez a kis néhány lapból álló füzet, inkább valamiféle álhírt tartalmazó egyszerű sajtóterméknek.

Az 1875-ben a Bartalits nyomdában kiadott, Kaszás Máté által írt „Sobri Jóska, hírhedt haramia viselt dolgai”¹²⁸ egyedisége verses nyelvezetében, lírai formájában áll.

¹²⁴ Békés, 65. o. ill. 102–103. o.

¹²⁵ Uo. 384. o.

¹²⁶ Érdekes, hogy Békés István és Pogány Péter még elveszettnek hitték ezt a néhány oldalas füzetet, az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatvány-tárában azonban ma már megtalálható. Békés, 84. o., Pogány Péter: A magyar ponyva tükre. Magyar Helikon, Bp., 1978. 106. o. (A továbbiakban: Pogány)

¹²⁷ Sobri Józsi, mint szatócs, könyvnyomtató, házaló, kalapos és gyógyszeráros, ugy szinte mostani sorsa Amerikában. Írta ő maga. Pest, 1843.

¹²⁸ Sobri Jóska, hírhedt haramia viselt dolgai az 1836. és 1837. években. Leírta: Kaszás Máté. Bartalits. Bp., 1875.

Békés István szerint ez a kiadás „átmenet a népköltészetből fattyazott betyárponyvák és a XX. század elején kommercializált zsványtörténetek között”¹²⁹. A Sobriról szóló ponyvák közül a betyár alakja itt a legnegatívabb, igaz, a szerző sok esetben nem foglal állást a Sobriról keringő legendák esetében, ez azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy az ítélobíró szerepében tetszelegjen. Ugyanez elmondható Békessy szlovák nyelven írott betyártörténetéről is, sokatmondó, hogy Sobri első akciója egy szegény ember lovának elkötése...¹³⁰

A betyárponyvák, „sobriádák” számának megsokasodása mégis a századfordulót követő évekre tehető¹³¹. Ennek okai között szerepel egyrészt a nyomdák, nyomdavállalatok számának ugrásszerű növekedése – a belső piaci kereslet felélénkülése következtében -, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy nem csak számuk, de fennmaradásukra való esély is növekedett. Az Országos Széchényi Könyvtár által szorgalmazott kötelezpéldány-beszolgáltatás rendszerének alkalmazása ezt a célt szolgálta.¹³²

Ezek a zsebkönyv méretű ponyvák terjedelmüket tekintve 50-150 oldal körüliek, kivéve Mihályi Elek 1500 oldalas, folytatásos ponyvasorozatát.¹³³ Nem csak magyarul olvashatóak köztük, több német és szlovák nyelven íródott. Ezekből a regényekből Sobri alakját többé-kevésbé jól megrajzolhatjuk. A sobriádák áttekintését az alapján kívánja megtenni ez a fejezet, hogy a szerzők milyen eszközökkel kívánták a betyár karakterét szimpatikussá formálni az olvasók előtt.

Sobri származását tekintve alapvetően három változat közül válogathat az olvasó. Az úri származásáról szóló mítosz többször visszaköszön ezekből a művekből. Patakfalvynál Sobri főúri nemzetségből származik. Két ponyvában¹³⁴ Sobri egy arisztokrata főúr és egy zsellér, vagy cigánylány szerelemgyermeke. Sobri főúri származásának fikciójára magyarázat lehet, hogy a szerző szerint olyan gavallér tulajdonságokkal rendelkezik – nőekkel szemben tiszteletet tanúsít, rablásait vérontás nélkül, elegánsan hajtja végre –, amelyekre egy egyszerű paraszt vagy pásztorgyerek nem tanulhatott rá, s ennek a dilemmának a feloldására a nemesi származás adja a

¹²⁹ Békés, 85. o.

¹³⁰ Békessy Dániel: Jožko Šobri postrach Bakoňa. Eisler, Bp., 1906. 8. o. Málik Zoltánnak ezúton is köszönöm a fordítást.

¹³¹ Békés, 383. o.

¹³² Uo.

¹³³ Csepeli – Mátay 5. o.

¹³⁴ Sobri Jóska a híres úri betyár kalandjai, vagy a magyar Rinaldo Rinaldini. Bíró, Gelléri és Székely. Bp., 1905. 8. o. (A továbbiakban: Sobri Jóska a híres úri betyár...) Ill. Csomori Béla: Sobri Jóska, a Bakony királya. Érdekes Könyvtár, Bp., 1907. 7. o. (A továbbiakban: Csomori)

legkézenfekvőbb megoldást, amely egyben a betyár tekintélyének megnagyobbodását is szolgálja.¹³⁵ Emellett Sobri élete regényesebb színben tűnik fel, motivációi titokzatosak, érdekesek, kiszámíthatatlanok. Jellemzően két grófi családdal hozták hírbe Sobrit, egyrészt Csuzyval, másrészt Vay Ábrahám máramarosi főispán rossz útra tért fiának hitték őt. Patakfalvy nemes egyszerűséggel „X.” gróf fiaként említi Sobrit, elkerülve a kínos magyarázkodást, megtartva a történet hitelességének látszatát, illetve megőrizve a – valóságban nem létező – család hírnevét.

A ponyvák szűk többségében Sobri alacsonyabb sorból származik (Sárosynál a valóságnak megfelelően a Soborból származó Papp Józsi kanász fia), ez a motívum magától értetődően a fennálló politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedés elleni állásfoglalásra nyújt lehetőséget. „Hanem a gazdagot, a dúst, a jólétben duskálkodót nem állhatta.”¹³⁶ Másutt megfogalmazva: Sobri „gyűlölte a vagyonosokat”¹³⁷. Az esetek többségében ez a társadalmi szembenállás az urak, papok, zsidók móresre tanításában, a paraszti furfang diadalmaskodásában nyilvánul meg. Többször előforduló kaland, amikor Sobri papi ruhát öltve valamilyen magas rangú egyházi személy (érsek, püspök apát) kirablását viszi véghez.

Miért lett valakiből betyár? Hogyan tértek le a törvényes útról? Ez valamennyi betyárhistoria kulcskérdése. A szerzők ahhoz, hogy megőrizték olvasójuk szimpátiáját a főhős iránt, többféle indítékot is felsorakoztatnak. Nagy különbség figyelhető meg az „úri” és „paraszti” Sobri motivációi között is. A kékvérű Sobri elsősorban kalandvágyból, úri passzióból lesz betyár, de a nem kívánt esküvő előli elmenekülés is előfordul.¹³⁸ Az apjával való összeütközés, családi házból való kitagadás két esetben is szerepet játszik¹³⁹. Ez az édesapa részéről indokolt is volt, hiszen fia mindkét esetben lopást követett el. Csomorinál némileg árnyaltabb a lép, itt Jóska önként bevallja vétkét, a gróf édesanyját és őt magát sértegető szavaira („érvényesül benned a cigányvér”)¹⁴⁰ azonban önként otthagyja otthonát, a csavargók életmódját választva.

A „népies”, szegény családból származó Sobri mindig valamilyen kisebb bünt követ el. Pásztorfiú lévén ez legtöbbször disznók elhajtásában nyilvánul meg, a felbujtók

¹³⁵ Az olasz betyárponyvákban az igazságosztó bandita sokszor pap! Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Atheneum, Bp., 1901. 158. o.

¹³⁶ Vajdai Elek: Sobri Jóska. A bakonyi betyár élete és kalandjai. Gönczi, Bp. – Szeged, 1902. 2. o. (A továbbiakban: Vajdai)

¹³⁷ Reim Lajos: Sobri Jóska a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai. Bálint, Bp., 1906. 2. o. (A továbbiakban: Reim)

¹³⁸ Patakfalvy Elek: Az úri betyár Sobri Jóska élete és merész kalandjai. Bartalits, Bp., é. n. 10–16. o. (A továbbiakban: Patakfalvy)

¹³⁹ Sobri Jóska, híres úri betyár... 4. o. Ill. Csomori, 5–8. o.

¹⁴⁰ Csomori, 7. o.

viszont itt is gonosz társai. Sobri a lopást – erkölcsös fiú lévén – bűnnek tartja, nem akarja megtenni, mire a cimborák azonmód „gyáva öregasszonynak” titulálják, erre a vádra egy virtuosos legénynek pedig rá kell cáfolni...

Feltűnő, hogy egyik munka sem próbál Sobriból „mártírt” faragni, a börtönbe kerülés minden esetben indokolt. Az apró botlás azonban még nem ellenszenvenessé, inkább csak emberivé teszi karakterét, az olvasót szájalomra, együttérzésre, kalandjainak mélyebb átélésére készítetve.

Ahhoz, hogy a rabló személyisége „szalonképesebb” legyen, szükség van a kirablott figurák – tehát az áldozatok – minél ellenszenvesebb megrajzolására. Sobri többször is megleckézteti a nagyotmondó, nagyképű embereket, az elfogásával hetvenkedő német tisztet, a híres gulyájára oly büszke grófot. Hunkár Antal kirablását sem bűntényként, hanem egy addig bevehetetlen vár megostromlásaként olvashatjuk, Sobri lovagias csatában győzi le a kastélyát szobáról-szobára elkeseredetten védő ezredest.¹⁴¹

Szintén gyakran előforduló motívum a szegény özvegyasszonyt nyomorba taszító uzorás zsidó megleckéztetése.¹⁴² A zsidók megítélése ezekben a regényekben általában negatív, a társadalmi valóságban is feltűnő sztereotípiák árnyéka vetül rá a lapokra. Nincs szó fajji, vagy vallási alapú zsidógyűlöletről – a szerelmes Kronstein Lea például segíti Sobrit a pénzhez jutásban¹⁴³ -, nincs szó a zsidó kultúra, hagyományok becsméléséről, a pajesz vagy a kaftán gúnyolásáról. Az utálat a hivatásuknak, munkájuknak szól – egyben felfogható a kibontakozó kapitalizmus bírálataként is.

Sobri a keresztény klérussal szemben sem kíméletes. Talán az egyik leggyakrabban előforduló történet a püspök kirablása, papi álruhában. Sobri természetesen ezt a szerepet is rutinnal oldja meg, egyházi dolgokról, püspöki könyvtárról beszélgetni számára nem jelent problémát. Egy esetben a rabolt pénzből a betyár – nem az egyház pénzét rabolta el, hanem a püspök gyanúsán felduzzadt magánvagyonát! – alapítványt hoz létre, amelynek célja templom és iskola építése.¹⁴⁴ A mű olvasata szerint a haramia többet tesz az Úr nyájáért, mint annak korrupt pásztorai...

A rablások, fosztogatások a regények cselekményében kisebbségben vannak. Sobri olykor a szerelmesek jótevőjének szerepében tündököl,¹⁴⁵ vagy lengyel grófnak álcázva magát, szerelmesét szabadítja ki a börtönből. Mihályinál a sorozat végén Sobri az

¹⁴¹ Sárosy Imre: Sobri Jóska a bakonyi rablóvezér. Vass, Bp., 1903. 109–118. o. (A továbbiakban: Sárosy) Továbbá: Vajdai, 65–70. o.

¹⁴² Patakfalvy, 25–28. o. Ill. Vajdai 34. o.

¹⁴³ Csomori, 14–17. o.

¹⁴⁴ Sobri Jóska, híres úri betyár... 22. o.

¹⁴⁵ Patakfalvy, 44–48. o.

amerikai rabszolgalázadás békés eszközökkel történő megfékezésének hőse lesz.¹⁴⁶ A szerzők ezenkívül nagy hangsúlyt fektetnek az üldöztetésre, menekülésre, a bűnözőket így lehet áldozattá transzformálni.

A betyárokat üldöző karhatalmi szervek jellemzően ügyefogyottak, ostobák. A lóvá tett pandúrok adják a regények legfőbb humorisztikus vonásait. Azt is el kell mondani ugyanakkor, hogy sosem ábrázolják őket gonosznak, kegyetlennek. Egy bizonyos – közelebbről nehezen körülírható – erkölcsi normához tehát tartják magukat a szerzők, az államhatalom és annak erőszakszervezete iránti tekintélytisztelet (félelem?), lojalitás még visszamenőleg a múltba is tetten érhető.¹⁴⁷

A pandúrok, zsandárok ábrázolása általában elnagyolt, arctalan egyenruhások csupán. Természetesen kivételek is akadnak, Sárosynál Sobri a kínhaláltól menti meg egy zsandár életét (melyet társai szántak neki...), ő egy későbbi alkalommal ezért hálából futni hagyja a betyárt, holott a törvény előtt tett esküje nem erre szólította fel... A súlyos erkölcsi dilemma elé került zsandár végül önkezével vet véget életének – Sobri fejfát állíttatott tiszteletére.¹⁴⁸

A betyár és a rend képviselői közötti küzdelem macska-egér játék helyett ezúttal tehát úriemberek nemes párharcára emlékeztet. Ezzel a „fogással” a szerző a zsandár és Sobri alakját egyaránt rokonszenvenné teszi.

Az írók Sobri karakterében gyakran kidomborítják a vezérre jellemző tulajdonságokat, függetlenül attól, hogy arisztokrata vagy szegény családból származik-e. Sobri nem csupán egy rablóbanda feje, nem csak haramiái felett uralkodik. Csomori regényének a címe sokatmondó: „Sobri Jóska, a Bakony királya.” A haramiavezér felségterülete gyakorlatilag „állam az államban”, a bakonyi rengetegek mélyébe nem ér el a hatóságok keze, a pandúrok sem mernek oda behatolni.¹⁴⁹ Azt, hogy Sobri milyen módon lett a banda főnöke, s ezzel a térség teljhatalmú ura, nincs különösebben részletezve – rátermettségének köszönheti, a nép pedig „valami csodálatos ösztöntől vezérelve egyszerre vezéréül ismerte el Sobrit.”¹⁵⁰

Sobri nem is rablóvezér, közönséges bűnöző tehát, hanem felelős „államférfi”. Miképpen működik Sobri „országa?” Nevezhetjük annak is, hisz „Sobri nagyobb úr volt,

¹⁴⁶ Mihályi Elek: Sobri Jóska a híres rablóvezér élete és kalandjai. Rubinstein, Bécs, é. n. 1495–1496. o.

¹⁴⁷ A közbiztonság, rend őreinek éles bírálatára példát mindössze Eötvös Károly egyik írásában találtam: „A legvadabb haramiák sem voltak akkor embertelenebbek, mint igen sokan a társadalmi rend hivatalos őrei közül.” Eötvös ezt a megjegyzést Liliom Peti állítólagos kínhalálára tette. BH 1887. okt. 25. 294. sz.

¹⁴⁸ Sárosy, 69–82. o.

¹⁴⁹ Csomori, 48. o.

¹⁵⁰ Sárosy, 31. o.

mint a vármegye.”¹⁵¹ A legfontosabb, legelső törvény az, hogy a „szegény embert nem szabad megtámadni”, kifosztani. Aki ezt elköveti, halállal bünhődik.¹⁵² De nem érdemel többet a főbe lövésnél a „viselős asszonyt megcsúfoló és kirabló komisz betyár sem.”¹⁵³ A törvénykezés – mert egy jól működő államban ez is van - rendkívül gördülékenyen zajlik, a vádlott számára adott a védekezés lehetősége, az ítéletről Sobri, távollétében a legidősebb betyár dönt.¹⁵⁴ A rendszer működőképességéről a bandánál vendégségben lévő, rokonszenves alispán is véleményt formál: „Tűzre a Corpus Jurissal! Ide jöjjetek bírák, törvényt tanulni!”¹⁵⁵

Sobri Jóska urakkal is jó kapcsolatot ápol, szerették őt, hiszen sok kegyetlen rablótól megszabadította a dunántúli népet.¹⁵⁶ A széplaki uradalmat pedig édesapja miatt nem volt szabad megtámadni.¹⁵⁷ Nem is rablóvezér tehát főhősünk, éppen ellenkezőleg, neve a törvényes rend és a „közbátorság” garanciája. Bizonyos esetekben azonban a „szigorú, de igazságos uralkodó” részéről is számíthatunk méltányosságra, a bandájába téglaként beépült, ám később lebukott szolgabíró kedvese unszolására nem végzi ki, csupán megbotoztatja.¹⁵⁸

Ebből az esetből is látszik, hogy Sobri gyengéi a nők. A szerelmi szál valamennyi ponyva nélkülözhetetlen eleme. A börtönöket megédesítő porkolábné, és a haláláig hú Répa Rozi adják a románcok többségét. Vannak regények, ahol Sobri inkább nőcsábász szerepkörben tetszeleg („annyi szeretője van, mint égen a csillag”¹⁵⁹), máshol hitvesével gyermeket is vállalnak¹⁶⁰. Mindettől függetlenül a nők irányában tanúsított nagyvonalúsága valamennyi történetben jelen van. A kónyi rablás során csókért cserébe visszaadja a fiatal lány gyűrűjét (ezt a sajtó is megírta¹⁶¹), az asszonyságnak pedig a család evőeszközeit is (esetében eltekint a csóktól).¹⁶² „Ilyen lovagias betyár sincs több a világon.” – vélik azok a bárónők, akiknek a rablás másnapján Sobri visszaküldi az ékszereit. Igazi férfira vall, hogy bujdosása során több asszony is ajánlott neki rejtekhelyet, ő azonban ezeket visszautasította.¹⁶³

¹⁵¹ Vajdai, 56. o.

¹⁵² Vajdai, 32–34. o.

¹⁵³ Patakfalvy, 42. o.

¹⁵⁴ Patakfalvy, 42. o.

¹⁵⁵ Patakfalvy, 44. o.

¹⁵⁶ Vajdai, 51. o.

¹⁵⁷ Sárosy, 40. o.

¹⁵⁸ Sárosy, 67–68. o.

¹⁵⁹ Patakfalvy, 42. o.

¹⁶⁰ Csomori, 89. o.

¹⁶¹ Rajzolatok 1836. okt. 29. 87. sz. Ill. HKT 1836. nov. 2. 36. sz.

¹⁶² Reim, 11. o. ill. Sárosy, 91–94. o.

¹⁶³ Reim, 17–18. o.

Sobri természetesen nem csak a nőekkel szemben volt ízig-vérig gavallér. Történt olyan rablás, amit töltetlen pisztollyal hajtott végre.¹⁶⁴ A kónyi akció befejeztével Sobri írásba adta a nevét, elkerülvén azt, hogy a kasznárt gyanúsítsák meg az uradalmi vagyon elsikkasztásával.¹⁶⁵ A haramiavezér erkölcsi alapelvei közé tartozott, hogy ahol már egyszer alkalmatlankodott, oda többé már nem tért vissza. Ennek legjobban a pápateszéri bérlő örülhetett, akinek pénzét a jól sikerült mulatozás után a betyárok – borraival formájában - szinte hiánytalanul visszaadták.¹⁶⁶ Főként azokban a ponyvákban, amelyekben Sobri szegény családból való, ő és bandája a duhajkodó, jókedvű, a mának élő, tüzes vérű ifjúság képzetét erősíti meg az olvasóban.

A betyár végzetét tekintve gyakorlatilag elmondható, ahány ponyva, annyi variáció. Patakfalvy nem „gyilkolja meg” az úri betyárt, hatásvadász módon Sobri a színpadról búcsúzik, s vágat el örökre lovával a függöny legördülte után.¹⁶⁷ Sobri alakjának pozitív irányba történő formálására itt van a legnagyobb esély, a szerzők többsége él is ezzel. Előfordul, hogy Sobri keresztet vet, majd önkezével vet véget életének, megtartva ezzel a sebezhetetlenségéről kialakult képet.¹⁶⁸ Másik lehetőségként kínálkozik a betyár eltüntetése, mesterkélten homályban tartva ezzel a végső sorsát.¹⁶⁹ A cél tehát vagy „mártírrá” tenni Sobrit, vagy megőrizve legyőzhetetlenségének mítoszát, fenntartva az érdeklődést, izgalmat, rejtélyes eltűnéséről írni. Különös, hogy Csomorinál nincs szó öngyilkosságról vagy elmenekülésről, a pandúrhadnagy hidegvérrel meggyilkolja a betyárt, Sobrin itt felülkerekedett a törvényes hatalom.¹⁷⁰

Több szerzőnél is előfordul a régmúlt idők idealizálása, s ez magától értetődően hozzájárul a letűnt idők bűnözőinek, a betyárok rokonszenves képének kialakításához. Sobri az urakat nem is bántotta, „hadd politizáljanak a haza sorsa fölött békiben”. Vajdai sajátos, történelemről vallott nézeteit a későbbiekben csak fokozza: „Csodálatos világ volt az, a paraszt szerette a nemes embert (...) mert tudta, hogy az ő jóvoltán is gondolkodik”¹⁷¹. Az más kérdés, hogy a szerző a későbbiekben önmagának mond ellent, hisz elbeszélésében – mint az már szóba került - szerepel Hunkár Antal története is...

Azonban nem csak a régi időket rajzolják meg egy boldogabb korként a szerzők, hanem a múlt bűnözőit is visszasírják, s ezzel párhuzamosan saját korukat is kritizálják.

¹⁶⁴ Sobri Jóska híre úri betyár... 12. o.

¹⁶⁵ Reim, 12. o. Továbbá: Sárosy, 94. o.

¹⁶⁶ Reim, 12. o.

¹⁶⁷ Patakfalvy, 51–55. o.

¹⁶⁸ Reim, 18. o. Ill. Sárosy, 126–127. o.

¹⁶⁹ Sobri Jóska a híres úri betyár... 30–32. o. Lásd még: Vajdai, 70. o.

¹⁷⁰ Csomori, 104–105. o.

¹⁷¹ Vajdai, 35–36. o.

„Ma már nincsenek szegény legények, viszont van sokezer tolvaj”. A szegény embernek akkoriban nem kellett tartania tőlük, „bezzeg ma! Pár fillérért is agyon kollintják az embert.”¹⁷² „Régen csak néhány szegény legény vadászott, de csak uzsorás zsidókra, gőgös földesurakra.”¹⁷³ (A klérust kihagyják a felsorolásból – T. Á.) Az írók ekkor szintén ellentmondásba kerülnek önmagukkal, hisz bár vonzódnak alkotják meg az egykori betyárok karakterét, leszögezik, hogy „öt utánozni nem válnék sem hazának, sem egyeseknek dicsőségére.”¹⁷⁴

A munkák többségére főként a szociális igazságtalanságok hangsúlyozása – az antifeudális és antikapitalista hangnem – a jellemző, kisebb részben a szerzők megkísérlik Sobrit – Dömötör Sándor szavaival – a „hazafiság köntösébe” burkolni.¹⁷⁵ Mivel ennek a nacionalizmusnak a korban egyik éltető eleme – nem minden esetben! – az Ausztria- és Habsburg-ellenesség, Sobri és bandájának célpontjai többször német nemzetiségű vagyonosok – a rablás ideje alatt még Hunkár is németül társalog feleségével.¹⁷⁶

A nacionalizmusnak azonban fellelhetőek pozitív típusú formái is ezekben a sobriádákban. Patakfalvy kiemelt figyelmet fordít az „igazi magyar betyár” tulajdonságai feletti, pátosszal telített elmélkedésre. Véleménye szerint „az igazi magyar betyár keletkezése szorosan összefügg nemzetünk szabadságáért való küzdelmének történetével” (...) tipikus alakja marad mindvégig a magyar nemzetnek.(...) ha németet nem üthetett, keményen megsarcolta a magyar nép vérszopóit is.”¹⁷⁷ Bár nem mondja ki nyíltan, érezhető némi párhuzam a betyárok és az ősmagyarság között is: „Az igazi magyar betyárt nem a törvény üldözése, vagy kapzsiság szülte (...) hanem inkább (...) harcias tettvágy és kalandozás.”¹⁷⁸

A hazafiasság hangsúlyozására tehát a betyár-életmód „militáris” jellege nyújt lehetőséget. Ugyanúgy hétköznapijukhoz tartozott a fegyverforgatás, mint honfoglaló eleinktől kezdve a magyar szabadságért küzdő katonáknak, egészen 1848–49-ig.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a ponyvákban Sobri valódi hősként, a legkülönbözőbb kalandokat átélő gavallérként tündökölt. Személyisége egy sajátos ívet ír le ezekben a munkákban. Míg a legkorábbi elbeszélésekben – melynek nagy része, mint

¹⁷² Patakfalvy, 3. o.

¹⁷³ Uo. 4. o.

¹⁷⁴ Uo. 6. o.

¹⁷⁵ Dömötör Sándor: Betyárromantika In: Etnographia XLI. 1930. 24. o. (A továbbiakban: Dömötör)

¹⁷⁶ Sárosy, 109–118. o. Továbbá: Vajdai, 65–70. o

¹⁷⁷ Patakfalvy, 4. o.

¹⁷⁸ Uo. 5. o.

már említettük, sajnos elveszett – a szerzők nem győzik nyomatékosítani elítélő álláspontjukat a haramiáról, addig a későbbi évtizedekben a műfaj elüzetiesedésével, a változó politikai, gazdasági, társadalmi, szellemi és kulturális környezet hatására a betyárromantika soha nem látott fénykorát éli nem csak a népi folklórban, de - ponyvák több millió eladott példányszáma révén – a városi lakosság körében is.

Összegzés

Sobri Jóska alakja a XIX. századi, XX. század eleji írásokban változatosan jelenik meg.¹⁷⁹ Ábrázolják őt barbár bűnözőnek, deviáns arisztokrata ifjúnak, az egyszerű nép sorából származó furfangos szegénylegénynek, hősszerelmesnek, nemzeti szabadságharcosnak, a társadalmi igazságtalanságok ellen fellépő néptribunusnak, jól szervezett árnyékállam élén álló vezérnek is. Az összképet tekintve a mérleg nyelve azonban mindenképpen a rokonszenves, szerethető betyár-alak felé billen. Mi ennek az oka? Dömötör Sándor kiváló tanulmányában kitér arra, hogy a „betyáromantika a nép részéről naiv, az irodalom részéről tudatos negatív cinizmus a társadalmi törvények tökéletlenségéből fakadó, erkölcsi törvényekkel szembenálló szociális életjelenségek iránt.”¹⁸⁰ Az irodalom és a sajtó tehát szerinte tudatosan idealizálta a rablót. A haramiák végzete szinte sosem volt kérdéses, ez azonban csak fokozta az irányukba tanúsított pozitív érzelmeket. A betyárok –és ezzel együtt Sobri – hőssé emeléséhez pedig a XIX. századi Magyarország alkalmas helyszínnek bizonyult. A Csepeli – Mátay szerzőpáros helyesen jegyzi meg, hogy a betyáromantika továbbélése jelzi az állam és a polgárai közt fennálló szakadékot.¹⁸¹ A betyárok romantikus színben való feltűnéséhez az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nagymértékben hozzájárult. Az a tény, hogy Rózsa Sándor szabadcsapatával – ha csak rövid időre is – részt vett a függetlenségért vívott harcokban, ezt a folyamatot még inkább felerősítette. Ez a hazafias imázs az egész betyárvilágra visszafordíthatatlanul rávetült, az ezt követő önkényuralmi korszakban a haramiák könnyen a nemzeti ellenállás szimbólumainak szerepkörében találhatták magukat. Holott - mint már arra Gönczi is figyelmeztetett – nagy részük egyáltalán nem tekinthető hazafinak.¹⁸²

Sobri Jóska hírnevének fennmaradásához az általában a betyárokról kialakult kedvező kép mellett segítségére sietett az ekkortájt modernizálódó hírlapirodalom. (Ráadásul ő volt az első magyar betyár, akivel részletesen foglalkozott a külföldi sajtó!) Emellett Sobrinak kétségkívül kellett rendelkeznie szimpatikus vonásokkal is, amely megkülönböztette őt a közönséges bűnözőktől, szalonképessé téve őt az urbanizálódott társadalmi csoportok szemében is.

¹⁷⁹ Csepeli – Mátay, 5. o.

¹⁸⁰ Dömötör, 113. o.

¹⁸¹ Csepeli – Mátay, 8. o.

¹⁸² Gönczi, 264. o.

Irodalom

Levéltári források

Veszprém Megyei Levéltár (VeML)

IV. 1. a. köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1. b. köz- és kisgyűlési iratok

Sajtó

Budapesti Hírlap, Erdélyi Híradó, Figyelmező, Hasznos Multságok, Hazai 's Külföldi Tudósítások, Rajzolatok, Társalkodó, Vasárnapi Újság, Veszprémi Független Hírlap

Ponyvák

Békessy Dániel: Jožko Šobri postrach Bakoňa. Eisler, Bp., 1906.

Csomori Béla: Sobri Jóska, a Bakony királya. Érdekes Könyvtár, Bp., 1907.

Mihályi Elek: Sobri Jóska a híres rablóvezér élete és kalandjai. Rubinstein testvérek, Bécs, é. n.

Patakfalvy Elek: Az úri betyár Sobri Jóska élete és merész kalandjai. Bartalits, Bp., é. n.

Reim Lajos: Sobri Jóska a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai. Bálint, Bp., 1906.

Sobri Józsi, mint szatócs, könyvnyomtató, házaló, kalapos és gyógyszeráros, ugy szinte mostani sorsa Amerikában. Írta ő maga. Pest, 1843.

Sobri Jóska, hírhedt haramia viselt dolgai az 1836. és 1837. években. Leírta: Kaszás Máté. Bartalits. Bp., 1875.

Sobri Jóska a híres úri betyár kalandjai, vagy a magyar Rinaldo Rinaldini. Bíró, Gelléri és Székely. Bp., 1905.

Sárosy Imre: Sobri Jóska a bakonyi rablóvezér. Vass, Bp., 1903.

Vajdai Elek: Sobri Jóska. A bakonyi betyár élete és kalandjai. Gönczi, Bp. – Szeged, 1902.

Egyéb irodalom, források, emlékiratok

Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. II. köt., Révai, Bp., 1909.

Eötvös Károly: Bakonyi utazás. Vitis Aureus, Veszprém, 2008.

Eötvös Károly: Emlékezések. Eötvös Károly munkái. VI. kötet. Révai Testvérek, Bp., 1901. Második kiadás.

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Szerk.: Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, 2004.

Reformkori pillanatképek betyárokkal. Kisfaludy Sándor levelei Szegedy Ferenchez In: Életünk 2009/1

Mikszáth Kálmán: A demokrácia legendája és más elbeszélések. Unikornis, Bp., 2001.

Vahot Imre: Sobricsalád Vasmegyében. Népismertetés. In: Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népisme, statisztikai és történeti folyóirat. Beimel, Pest, 1846.

Felhasznált szakirodalom

Alexa Károly: A betyár. In: Életünk. 2009/1. XLVII.

Balogh Gyula: Sobri Józsi In: Életünk 2009/1.

Békés István: Magyar Ponyva Pitaval. Minerva, Bp., 1966.

Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. Pro Pannonia, Pécs, 2007.

Csepely György – Mátay Mónika: A magyar betyár életei a médiában.

[http://mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/07_a_magyar_betyar_eletei_a_mediaban/02.html]

Dömötör Sándor: Betyárromantika In: Etnographia XLI. 1930.

Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág. Új-Somogy nyomda és lapkiadó Rt., Kaposvár, 1944.

Hobsbawm, Eric: Primitív lázadók – Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században. Kossuth. Bp., 1974.

Hudi József: Adatok Zala megye és a Káli-medence közbiztonságának történetéhez a XIX. század első felében. In: Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 1984.

[http://epa.oszk.hu/01600/01610/00017/pdf/vmm_17_1984_43_hudi.pdf]

Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban. In: Rubicon, 1990/4.

Küllös Imola: Betyárok könyve. Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1988.

Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris, Bp., 2005.

Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.

Pogány Péter: A magyar ponyva tükre. Magyar Helikon, Bp., 1978.

Szentesi-Zöldi László: Nagy magyar betyárkönyv. Méry Ratio. 2009.

Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Atheneum, Bp., 1901.